

İbn Hazm'ın Râvi Tenkidinde Eleştirilen Yönlerinin Onun Tenkitçi Kimliğine Etkisi - el-Muhallâ Çerçevesinde Değerlendirme -

Abdullah Karahan

Dr.; U.Ü. İlahiyat Fakültesi

Özet

İslâmî ilimlerin birçok alanında eserler kaleme almış ve Zâhiri Mezhebi'nin sistemini oluşturmuş bir ilim adamı olan İbn Hazm, sisteminde hadislere özel bir önem atfetmiştir. Özellikle el-Muhallâ'da fikhî görüşlerinin büyük çoğunluğunu hadislere dayandırmıştır. İbn Hazm kullandığı hadislerin sıhhatlerini ve delil değerlerini belirlemek için klasik hadis usulü kaidelerini kullanmayı öngörmüştür. Ancak onun, bu düşüncesini pratiğe yansıtmakta fazla başarılı olamadığı, özellikle râviler hakkında verdiği hükümlerde bazı hatalara düştüğü iddia edilmektedir. İbn Hazm'ın bu bağlamda yaptığı râvi tenkitleri kendisinden sonra gelen hadis âlimleri tarafından çokça tartışılmış, aynı zamanda ona bu yönde bazı eleştiriler de yöneltilmiştir. Bu makalede söz konusu eleştiriler çerçevesinde onun râvi tenkitlerinin değeri araştırılmıştır.

Abstract

The Effect of Ibn Hazm's Aspects that are Criticized in the Criticism of the Narrators on his Critical Individuality-The Case of al-Muhalla-

Writing several books on various branches of Islamic Sciences and constituting the system of the Zahirite theologial sect, Ibn

Hazm considered the hadiths important in his system. He based his jurisprudential decisions on hadiths. Ibn Hazm had envisaged using the regulations of classical hadith methodology for evaluating the authenticity and evidence value of the fundamental hadiths he used as evidence for his thoughts. But it is claimed that he failed to carry out his proposal, especially he fall into some mistakes at his decisions about some narrators' trustworthiness. Ibn Hazm's criticizing on the narrators has been discussing by the scholars lived after his age, and he also has been criticized on this context. This article studies the significance of his decisions about the trustworthiness of the narrators in the frame of these critiques addressed to him.

Anahtar Kelimeler: İbn Hazm, Zâhiri Mezhebi, Cerh ve ta'dil, Hadis Tenkidi.

Key Words: Ibn Hazm, The Sect of Zahirite, al-Jarh wa al-ta'dil, Hadith Criticism.

İslâmî ilimlerin birçok alanında eserler kaleme almış ve Zâhiri Mezhebi'nin sistemini oluşturmuş bir ilim adamı olan İbn Hazm (ö. 456/1064), gerek görüşleri ve gerekse yaklaşım tarzı ile İslâm düşüncesinde derin izler bırakmıştır. Özellikle savunduğu zahirîlik düşüncesinin o güne kadar ortaya çıkmış olan diğer mezheplerden farklı bir kulvarı takip etmesi onun fikhî görüşlerinin her devirde çokça tartışılmasına neden olmuştur. Günümüzde de çeşitli zaman ve zeminlerde gündeme gelen bu tartışmalarda onun fikhî görüşleri/sistemi ele alınırken, sisteminde hadislere özel bir önem atfetmesi nedeniyle, hadisçiliği de çeşitli açılardan tartışma alanına sıkça girmektedir. İbn Hazm'ın hadisçiliği konusunda ortaya çıkan tartışma alanlarından biri de onun hadis değerlendirme yönteminde belirleyici konumda olan râvi tenkididir. Onun râvi tenkitleri, doğrudan cerh ve ta'dil ilmine has bilgiler olmaktan ziyade, fikhî sisteminin önemli dayanaklarından olan hadislerin sıhhat derecelerini tespit amacını taşımaktadır. İbn Hazm'ın bu bağlamda yaptığı râvi tenkitleri kendisinden sonra gelen hadis âlimleri tarafından çokça tartışılmış, aynı zamanda ona bu yönde bazı eleştiriler de yöneltilmiştir. Söz konusu tartışmalar çerçevesinde onun râvi tenkitlerinin değerini araştırmak bu makalenin konusunu teşkil etmektedir.

Konuyu tüm yönleriyle açıklığa kavuşturabilmek için öncelikle hadis âlimlerinin İbn Hazm'ın râvi değerlendirmelerine yönelttiği eleştirilere değinecek, daha sonra onun râvi tenkitlerinden dikkatimizi çeken bazı örnekler vereceğiz. Bu noktada onun râvilere

yönelttiği cerhleri, diğer tenkitçilerin aynı isimler hakkındaki değerlendirmeleriyle karşılaştırmak suretiyle sınamaya tabi tutmak pratik bir yol olarak görünmektedir. Bu sınamanın geçerliliğini ortaya koyabilmek yani bir nevi sağlamasını yapabilmek amacıyla da, İbn Hazm'ın genel tenkit karakteri ve üslubu çerçevesinde, râviler hakkında verdiği kararların değerini sorgulamaya çalışacağız.

A. Cerh ve Ta'dil Âlimlerinin İbn Hazm'ın Tenkitçiliği Hakkındaki Görüşleri

İbn Hazm'ın hemşehrisi Endülüslü âlim ve zâhid Ebu'l-'Abbâs İbnü'l-'Ârif (ö. 536/1141) İbn Hazm'ın ricâl tenkidindeki üslubunu "İbn Hazm'ın dili ile Haccâc'ın kılıcı ikiz kardeş idi"¹ ilginç benzetmesiyle izâh etmiştir.

Tâcüddin es-Sübkî (ö. 771/1369) ise İbn Hazm'ı, sözünde cüretli, tenkitte zannına dayanarak acele karar veren ve sözleriyle İslâm âlimlerine hücum eden birisi olarak nitelendirmektedir.²

İbn Hacer (ö. 852/1448) *Lisânü'l-Mîzân* adlı eserinde İbn Hazm'ın biyografisini verirken, "O, hıfzı gerçekten çok geniş olan birisidir. Ancak, hafızası dolayısıyla güvenilir olmakla birlikte, râvilerin kimliklerini açıklama ve onları ta'dil ve tecrîh etme amacıyla görüş beyan ederken saldırgan tutum izler. Onun bu davranışı dolayısıyla ciddi yanlışlıklar ortaya çıkmıştır" demektedir.³

Sehâvî (ö. 902/1496) İbn Hazm'ın birçok meşhur güvenilir kimseyi zayıf saymasını tenkit eder ve bu tutumundan dolayı onu cerhte mütesâhil bir tenkitçi olarak niteler.⁴

Tahir el-Cezâirî (ö. 1338/1920) İbn Hazm'ın bazı güvenilir râvileri sebep belirtmeden zayıf saydığını belirterek onu tenkit etmiştir.⁵

İbn Hazm'ın hadisçiliği üzerine yapılan yeni akademik araştırmalarda da onun ricâl tenkidi karakterine yönelik değerlendirmelere rastlamak mümkündür. Meselâ merhum Selman Başaran (ö. 1993) İbn Hazm'ın hadis metodunu inceleme konusu yaptığı "*İbn Hazm ve Hadisteki Metodu*" adlı doktora çalışmasında⁶

¹ Zehebî, *Siyer*, XVIII, 199

² Sübkî, *Tabakât*, I, 90

³ İbn Hacer, *Lisân*, IV, 198

⁴ Sehâvî, *Fethu'l-muğis*, III, 359

⁵ Cezâirî, *Tevcihu'n-nazar*, I, 256

⁶ Başaran, Selman, *İbn Hazm ve Hadisteki Metodu*, Ankara Ün. İlahiyat Fakültesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1977.

onun, ricâl tenkidi konusunda iyice araştırma yapmadan hüküm verdiği neticesine ulaşmıştır.⁷

Abdülhay el-Leknevî'nin (ö. 1304/1887) *er-Raf'u ve't-tekmil* adlı eserini tahkik eden Abdülfettâh Ebû Gudde (ö. 1417/1997) ise İbn Hazm'ı, tanınmış birçok râviyi mechul sayması nedeniyle müte'annit/aşırı tenkitçiler arasında kabul eder. Ebû Gudde ayrıca İbn Hazm'daki bu tür aşırılığın, yazdığı kitaplarda yaygın olduğu için bariz bir şekilde görüldüğünü ve onun kitaplarını okuyan herkesin bunu fark ettiğini söylemiştir.⁸

Yine Ürdünlü ilim adamlarından Muhammed el-Umerî, başlığını "İbn Hazm'ın Hadis Rivâyetinde ve Râvileri Tenkitte İzlediği Metod" diye tercüme edebileceğimiz makalesinde⁹ İbn Hazm'ın birçok râviyi haksız yere zayıf saydığını, ve râvileri tevsik etme (sika sayma) konusunda müteşeddid/titiz/müşkülpesent davranırken taz'if etme (zayıf sayma) konusunda mütesahil/gevşek/kayıtsız ve aceleci bir tutum izlediğini belirtir.¹⁰ Bu kanaatini rast gele vermediğini söyleyen el-Umerî, İbn Hazm'ın tenkit metodunu tespit edebilmek amacıyla onun *el-Muhallâ*'da zayıf hükmünü verdiği 60 şahsı inceleme konusu yaptığını ve araştırması neticesinde bunlardan 15'i hakkında tenkitçi âlimlerin çoğunluğunun sika dediğini tespit ettiği için kendisinde bu kanaatin oluştuğu açıklamasını yapar.¹¹

B. İbn Hazm'ın Verdiği Cerh ve Ta'dil Hükümleri

İbn Hazm cerh ve ta'dil ile alakalı herhangi bir eser yazmamıştır. Onun tenkitçi bir âlim olarak nitelenmesi, başta fıkıh olmak üzere İslâmî ilimlerin diğer şubelerinde yazmış olduğu eserlerinde delil olarak kullandığı hadislerin sıhhatini belirleyebilmek amacıyla senedlerde geçen râvilerin durumları hakkında verdiği hükümler nedeniyledir. İbn Hazm üzerine araştırma yapmış olan Muhammed Abdullah Ebû Suaylik onun yaklaşık 880 râvi hakkında cerh veya ta'dil hükmü verdiğini tesbit etmiştir.¹²

Biz de özellikle *el-Muhalla* çerçevesinde genel bir tarama yaptık. İbn Hazm'ın dikkatimizi çeken bazı cerh hükümlerinin isabetli olup olmadığını cerh ve ta'dil kitaplarından araştırarak belirlemeye çalıştık. Bu taramada söz konusu eserin muhakkiklerinin İbn

⁷ Başaran, *İbn Hazm*, s. 148

⁸ Leknevî, *er-Raf'*, s. 292

⁹ el-Umerî, Muhammed, "*Menhecü İbn Hazm fî rivâyeti'l-hadîs ve nakdi'r-ruvât*", Mecelletü Ebhâsi'l-Yermük, cilt: 11, Sayı: 4, Yıl: 1995, s. 207-239

¹⁰ el-Umerî, *Menhecü İbn Hazm*, s. 224

¹¹ el-Umerî, *a.g.m.*, s. 223

¹² Ebû Suaylik, *el-İmâm İbn Hazm*, s. 52

Hazm'a yaptığı bazı itirazlar işimizi kolaylaştırdı.¹³ Zira söz konusu itirazların bir kısmı İbn Hazm'ın cerh veya ta'dil hükümlerinde hatalı olduğuna dikkat çekiyordu. Tarama neticesinde belirlediğimiz örnekleri birbirlerine benzerliklerini dikkate alarak gruplandırdığımızda İbn Hazm'ın hatalı cerh ve ta'dil hükümlerinin genellikle aşırılık, verdiği cerh hükümlerinde yalnız kalmak, hükümleri arasında çelişki olması, râviler hakkında meçhul hükmünü çok rahat vermek gibi hususlarda ortaya çıktığı görülür. Şimdi bu hatalı karar örneklerini görelim.

1. Aşırılık

İbn Hazm'ın râviler hakkındaki değerlendirmeleri incelendiğinde ilk göze çarpan husus onun râvileri tenkit ederken aşırı bir tutum sergilediğidir. Zaten diğer ilim adamlarının ona yönelttikleri en önemli tenkit de budur. Hatta kimi zaman İbn Hazm tenkitte daha da ileri giderek râvileri haksız yere itham niteliği taşıyan açıklamalar yapar. Böylece râvi hem aşırı bir tenkitle karşılaşır hem de hak etmediği ithamlara maruz kalır. İbn Hazm'ın *el-Muhallâ*'da tespit edilen tenkitte aşırılık örneklerinden bazıları şunlardır:

a. Kütüb-i Sitte'yi oluşturan eserlerin müelliflerinin kendisinden hadis rivâyet ettiği İkrime b. Ammâr'ın¹⁴ (ö. 159/776) zayıf olduğunu ve hadislerinin delil olarak kabul edilemeyeceğini söylemekle birlikte¹⁵ bir de onun hadis uydurduğunu iddia etmesi¹⁶ İbn Hazm'ın aşırı, ama aynı zamanda tenkit ettiği râviye haksız itham yönelttiği bir hükmüne örnek teşkil etmektedir.

¹³ *el-Muhallâ*'nın ilk 6 cildini meşhur âlim Ahmed Muhammed Şakir tahkik etmiştir. Onun tamamlamadığı bu çalışmayı Abdurrahmân el-Cezîrî yürütmüş ancak o da eserin sadece 7.cildini tahkik edebilmiştir. Eserin geri kalan kısmını (8-13. ciltler) Muhammed Münîr ed-Dîmeşki tamamlamıştır.

¹⁴ Hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 555-İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VII, 10; İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 272-276; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 256-263; Zehebî, *Siyer*, VII, 134-139; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 232-233

¹⁵ İbn Hazm, *el-Muhallâ* adlı eserinin muhtelif yerlerinde İkrime b. Ammâr hakkında "daifun cidden/çok zayıftır" (XI, 129), "zayıftır, hadisleri delil olarak alınmaz" (IX,251), "zayıftır" (VII, 408;IX, 230; XI, 149) ve "sâkıttır" (II, 32) gibi cerh ifadeleri beyan ederek, onu, hadisleri delil olarak kullanılamayacak derecede zayıf bir râvi olarak değerlendirmiştir.

¹⁶ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, II, 32. İbn Hazm'ın İkrime tarafından uydurulduğunu iddia ettiği rivâyet Müslim'de de yer alan Ebû Süfyân'ın fazileti ile alakalı rivâyettir (Müslim, *Fedâilu's-sahâbe*, 168). İbn Hazm'ın bu rivâyete uydurma demesi birçok bilgin tarafından tenkit edilmiştir. Bu tenkitler için bkz. Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, XVI, 63-64; Cezâirî, *Tevcihu'n-nazar*, I, 337-339.

Yahya b. Ma'in (ö. 233/847), Ali b. el-Medîni (ö. 234/848), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), İclî (ö. 261/875), Ebû Dâvûd (ö. 275/888) ve Dârekutnî'nin (ö. 385/995) "sika" dediği,¹⁷ Nesâî'nin (ö. 303/915) "leyse bihî be'sün/onda bir beis yoktur" hükmünü verdiği,¹⁸ Ebû Hâtim'in (ö. 277/890) ise "sadûk" diyerek¹⁹ rivâyete elverişli gördüğü bu şahsı Süfyân es-Sevrî de (ö. 161/778) faziletli bir insan olarak anmış ve ondan rivâyette bulunmuştur.²⁰ Abdurrahmân b. Mehdî'nin (ö. 198/813) "ondan hayırdan başka hiçbir şey duymadım, o Yemâmeliler'in şeyhidir" diyerek övdüğü²¹ İkrime'den, tenkitte aşırılığıyla tanınan Şu'be b. el-Haccâc da (ö. 160/777) rivâyette bulunmuştur.²²

İkrime b. Ammâr'a zayıf diyenler de vardır. Mesela Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) bunlardandır.²³ Buhârî ve Ahmed b. Hanbel de İkrime'nin Yahyâ b. Ebî Kesîr'den (ö. 129/747) yaptığı rivâyetlerde problem olduğunu belirterek bu yolla gelen rivâyetlerinin kabul edilmemesi gerektiğine dikkat çekmişlerdir.²⁴ Bu sebepten olsa gerek Buhârî *Sahîh*'inde sadece ta'liklerde bu şahsın rivâyetlerine yer vermiştir. Sika diyen tenkitçiler de dahil olmak üzere tüm münekitler İkrime b. Ammâr'ın Yahya b. Ebî Kesîr'den gelen rivâyetlerinin kabul edilmemesi gerektiği hususunda ittifak halindedir.

İkrime b. Ammâr hakkında tenkitçi bilginlerin değerlendirmelerine bakıldığında genel olarak onu güvenilir bir râvi olarak gördükleri neticesine rahatlıkla varılabilir. Ondan gelen rivâyetleri neredeyse tüm hadis müelliflerinin eserlerine almış olması, uygulamada da bu tavrı yansıttıklarını gösterir. Yahya b. Ebî Kesîr'den gelen rivâyetlerinin kabul edilmemesi, kayda bağlı, şartlı bir cerh kabul edilmiştir. Buna rağmen İbn Hazm'ın bu şahsı kayda bağlı değil de genel anlamda zayıf bir râvi olarak görmesi normal karşılanabilir. Zira kayda bağlı olmakla birlikte diğer tenkitçi bilginlerin onu zayıf saymış olması söz konusudur. Ancak tüm bu bilginlerin genel kanaatini göz ardı edip İkrime'yi hadis uyduran bir râvi konumuna düşürmesi İbn Hazm'ın tenkitçi karakterinde zaman zaman rastlanan aşırılığa örnek teşkil eden davranışlardan biri olarak görülebilir.

¹⁷ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VII, 10; İbn Hacer, *a.g.e.*, VII, 233; Zehebî, *a.g.e.*, VII, 135-138

¹⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, VII, 233; Zehebî, *a.g.e.*, VII, 136

¹⁹ İbn Hacer, *a.g.e.*, VII, 233

²⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, VII, 233; Zehebî, *a.g.e.*, VII, 137

²¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, VII, 233; Zehebî, *a.g.e.*, VII, 137

²² İbn Hacer, *a.g.e.*, VII, 233; Zehebî, *a.g.e.*, VII, 136

²³ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VII, 10

²⁴ A.mlf., *a.g.e.*, VII, 10

b. Kasım b. Ubeydullah'ı (ö. ?)²⁵ zayıf sayan İbn Hazm bu hükmünü gerekçelendirirken bilginlerin onun zayıf olduğu hususunda ittifak ettiklerini belirtmiştir.²⁶ Ancak ricâl kitaplarında bu şahıs hakkında söylenenlere bakıldığında durumun hiç de öyle olmadığı görülmektedir. Abdullah b. Ömer'in (ö. 68/687) torunu olan bu şahıs az hadis rivâyet etmiştir. Bununla birlikte hadis rivâyeti açısından yeterli görülmüş ve aktardığı az sayıdaki hadis Buhârî,²⁷ Müslim ve Nesâî başta olmak üzere birçok hadis müellifinin eserlerinde yer almıştır. İbn Hibbân (ö. 354/965) *es-Sikât*'ında bu şahsı da güvenilir bir râvi olarak zikretmiştir.²⁸

Zikrettiğimiz bu bilgilerden Kasım b. Ubeydullah'ın, İbn Hazm'ın dediği gibi zayıflığı hususunda ulemânın ittifak ettiği bir kimse olmadığı anlaşılmaktadır. Durum böyle olmasına rağmen İbn Hazm'ın, söz konusu râvi hakkındaki bu açıklaması aşırı kaçmaktadır.

c. Küfe'nin en önde gelen âlimleri arasında kabul edilen ve bu özelliği dolayısıyla Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) gibi bir bilgin tarafından "mizân, Küfe'nin mizânı" nitelemesiyle övülen²⁹ ve ayrıca Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) başta olmak üzere birçok bilgin tarafından "Küfe'nin hafızı" denilerek otoritesine dikkat çekilen³⁰ Abdülmelik el-Arzemî'yi (ö. 145/763)³¹ İbn Hazm "metrük", "cidden

²⁵ Tam adı Kâsım b. Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer el-Kureşî olan bu şahıs hakkında geniş bilgi için bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VII, 165; Mizzî, *a.g.e.*, XXIII, 396-398; İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 292

²⁶ İbn Hazm, *a.g.e.*, XI, 383

²⁷ Kâsım b. Ubeydullah'ın hadisi Buhârî'nin Sahih'inde değil, *el-Edebü'l-müfred* adlı eserinde yer almaktadır (Bkz. Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, s. 406).

²⁸ İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 332

²⁹ Süfyân es-Sevrî el-Arzemî'den rivâyette bulunacağı zaman "bana mizân rivâyet etti" veya "bana mizân Abdülmelik b. Ebî Süleyman rivâyet etti" diyerek sözlerine başladığı (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, V, 366; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVIII,324-325; Zehebî, *a.g.e.*, VI, 108). Süfyân es-Sevrî'nin "İnsanların en hafızı İsmail b. Ebî Halid, Abdülmelik b. Ebî Süleyman el-Arzemî ve Yahya b. Saîd el-Ensârîdir" tarzındaki açıklaması (İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, I, 72; Zehebî, *a.g.e.*, VI, 108), es-Sevrî'nin bu şahsı mizân olarak değerlendirmesinin yanı sıra onu önde gelen bir hadis hafızı kabul ettiğini gösterir. Yine Süfyân'a Abdülmelik el-Arzemî'nin nasıl biri olduğu sorulduğunda "o mizândır" cevabını verdiğini Abdullah b. el-Mübârek bize bildirmektedir (İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, V, 366; Mizzî, *a.g.e.*, XVIII, 325; Zehebî, *a.g.e.*, VI, 108)

³⁰ Mizzî, *a.g.e.*, XVIII,326-327

³¹ Tam adı Abdülmelik b. Ebî Süleyman el-Arzemî olan bu şahıs hakkında daha geniş bilgi için bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, V, 417; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, V,

zayıftır/çok zayıftır” gibi tabirlerle,³² hadisi hiçbir şekilde delil olarak kullanılmayacak bir râvi derecesine düşürür. Halbuki *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin hepsinin hadislerine yer verdiği³³ el-Arzemî’yi İbn Sa’d (ö. 230/845), Yahya b. Ma’in (ö. 233/847), Ebû Hâtim (ö. 277/890), el-Fesevî (ö. 277/890) ve Nesâî de (ö. 303/915) sika kabul edenler arasındadır.³⁴ İclî (ö. 261/875) ve İbn Hibbân’ın (ö. 354/965) sika râvileri tanıttıkları eserlerinde yer verdikleri³⁵ Abdülmelik el-Arzemî hakkında sadece Şu’be b. el-Haccâc’ın (ö. 160/777) tenkidi vardır. O da sadece bir kez münker bir hadis rivâyet etmiş olmasından dolayıdır.³⁶ Yoksa Şu’be de tenkitte aşırılığı ile tanınmasına rağmen el-Arzemî’yi hâfız olarak niteler, hatta hıfzına hayret ettiğini belirtmekten çekinmez.³⁷

İbn Hazm’ın, bilginlerin neredeyse ittifakla güvenilir kabul ettiği böyle bir kimseyi “çok zayıf”, “metrûk” gibi ağır tenkit lafızlarıyla cerh etmesi, üstelik râvinin bu derece zayıf sayılmasını gerektirecek herhangi bir kusurunu da zikretmemesi, onun tenkitte aşırılık ve cüretkârlığına örnek olarak gösterilebilir.

d. Esbât b. Muhammed el-Kureşî (ö. 200/815) de sebep gösterilmeden zayıf sayılan bir diğer muhaddistir.³⁸ İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), İshâk b. Râhûye (ö. 238/852) ve Ahmed b. Hanbel gibi önde gelen hadis bilginlerinin hocası olan, *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerin hepsinde hadisleri bulunan ve birçok tenkitçinin sika dediği bir şahıs hakkında sebep göstermeden zayıf hükmü vermek³⁹ İbn Hazm’ın bir diğer dikkat çekici kararı olarak kabul edilebilir. Esbât b. Muhammed hakkında Yahyâ b. Ma’in gibi titiz bir münekkit “sika” demıştır.⁴⁰ Ebû Hâtim er-Râzî “sâlih” diyerek⁴¹ güvenilir kabul

366-367; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 97-98; Mizzî, *a.g.e.*, XVIII, 322-328; Zehebî, *a.g.e.*, VI, 107; *Tezkire*, I, 155-156

32 Bkz. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, III, 231; VI, 27; VII, 529; IX, 103; X, 33, 73

33 Mizzî, *a.g.e.*, XVIII, 322

34 İbn Sa’d, *Tabakât*, VI, 350, İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, V, 366-367; Mizzî, *a.g.e.*, XVIII, 327-328; Zehebî, *Siyer*, VI, 109. İbn Sa’d bu şahıs hakkında “sika, me’mun ve sebt bir şahıstır” açıklamasını yapar.

35 İclî, *Sikât*, II, 103; İbn Hibbân, *a.g.e.*, VII, 97

36 Râvileri tenkitte aşırılığıyla tanınan Şu’be’nin el-Arzemî’yi sadece bir rivâyetinden dolayı zayıf sayması diğer bilginler tarafından tenkit edilmiştir (İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, V, 366; Zehebî, *a.g.e.*, VI, 108-109)

37 Zehebî, *a.g.e.*, VI, 107

38 Biyografisi hakkında bkz. Mizzî, *a.g.e.*, II, 354-357; Zehebî, *a.g.e.*, IX, 355-356; a.mlf., *Mizân*, I, 324; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 185

39 İbn Hazm, *a.g.e.*, VII, 483

40 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, II, 332; İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 185

41 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, II, 332

etmiştir. Nesâî “onda bir beis yoktur” diyerek⁴² en üst dereceden olmasa da hadisleri alınabilecek düzeyde bir râvi olduğuna hükmetmiştir. İclî ve İbn Hibbân *es-Sikât* adlı eserlerinde⁴³ onun da adını anmıştır.

Aslında Esbât b. Muhammed’in zayıf olduğunu söyleyenler de yok değildir. Mesela İbn Ma’in kendisi sika kabul etmekle birlikte Kûfelilerin bu şahsı zayıf saydığını haber verir.⁴⁴ İbn Ma’in’den gelen bir diğer rivâyette ise, “onda bir beis yoktur, bazen hata eder” dediği görülür.⁴⁵ Buradan, onda görülen bu zafiyetin kimi zaman hata etmesinden kaynaklandığı sonucuna varılabilir. İbn Sa’d’ın “Esbât sikadır ancak kendisinde az bir zayıflık vardır” açıklaması⁴⁶ bu düşünceyi destekler mahiyettedir.⁴⁷ Abdullah b. el-Mübârek de (ö. 181/797) kendisine bu şahsın durumunu soran bir öğrencisine “arkadaşlarımızın ondan razı olacağını zannetmiyorum” cevabını verir.⁴⁸

Tüm bu bilgilerden, Esbât b. Muhammed’in adâlet açısından tam anlamıyla güvenilir bir kimse olarak görülmekle birlikte kimi rivâyetlerinde bazı hatalara düştüğü için zabıt yönünden kusurlu sayıldığı neticesine varılabilir. Ancak bu kusur ondan hadis alınmasını engelleyecek seviyede görülmemiş olmalıdır ki, başta *Kütüb-i Sitte* müellifleri olmak üzere birçok İslâm bilgini onun hadislerini eserlerine almaya değer görmüş ve onun rivâyetlerini delil olarak kullanmıştır. İbn Hazm’ın bu şahsın rivâyetini delil olarak kullanmama hakkı vardır. Zira bir konuda kendine göre bir ictihad yapmaktadır. Ancak bu şahsı zayıflığının derecesini belirtmeden genel anlamda zayıf bir râvi konumuna düşürmesi bir tenkitçi için aşırı bir tavidir ve aynı zamanda tenkit ettiği şahsa haksızlıktır. “Onu sika olarak kabul edenler olmakla birlikte ben zabt yönünden kusurlu bulduğum için hadisini delil olarak kabul etmiyorum” gibi hakkaniyete daha uygun, ihtiyatlı bir açıklama getirmesi tenkit üslûbu açısından daha uygun bir yaklaşım olurdu. Tüm bunların ötesinde böylesi bir tavır hadis tenkidinin kendi iç tutarlılığını

⁴² Zehebî, *a.g.e.*, I, 324; İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 185

⁴³ İbn Hibbân, *a.g.e.*, VI, 85; İclî, *a.g.e.*, I, 217

⁴⁴ Zehebî, *a.g.e.*, I, 324.

⁴⁵ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 185

⁴⁶ İbn Sa’d, *a.g.e.*, VI, 393

⁴⁷ Ukaylî’nin zayıf râviler hakkında yazdığı *ed-Du’afâ’* adlı eserinde onun biyografisine “Esbât b. Muhammed el-Kureşî, bazen vehme düşer” diye başlaması aynı düşünceyi yansıtan bir diğer örnek hüküm olarak gösterilebilir (bkz. Ukaylî, *a.g.e.*, I, 119).

⁴⁸ Zehebî, *a.g.e.*, I, 324.

korumak açısından da önemlidir. Zira bu şahsın hadislerine neredeyse bütün hadis âlimleri eserlerinde yer vermiştir.

e. Nesâî hariç *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserlerin müelliflerinin hadis rivâyetine ehil gördüğü ve rivâyetlerini eserlerine aldığı Kesîr b. Şinzîr el-Mâzenî (ö. ?)⁴⁹ hakkında İbn Hazm'ın verdiği "daifun cidden/çok zayıf" hükmü,⁵⁰ bir diğer örnektir.

Yahya b. Ma'in ve Ahmed b. Hanbel, İbn Şinzîr hakkında "salih" demiştir.⁵¹ İbn Sa'd ise "sikatun inşâallah/inşallah sikadır" diyerek,⁵² onun en üst seviyede olmasa da rivâyetlerine güvenebileceği seviyede bir şahıs olduğunu belirtmiştir.

İbn Şinzîr'e zayıf diyenler de vardır. Mesela, Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/877) "leyyin/gevşek" olduğunu söylemiş,⁵³ Nesâî "leyse bi'l-kaviyyi/kuvvetli değil" açıklamasını yapmış,⁵⁴ İbn Adî de (ö. 365/976) zayıf râvileri tanıttığı eserinde ondan bahsederken "rivâyetleri arasında münker yoktur, güvenilir olduğunu zannediyorum/umuyorum" ifadesini kullanmıştır.⁵⁵

Tüm bunlardan İbn Şinzîr'in, rivâyetleri sahih hadis kaynaklarına girmekle ve delil olarak kullanılmakla birlikte, güvenilirliğin üst derecelerinde bir şahıs olarak görülmediği anlaşılmaktadır. Tenkitçi bilginler tarafından adâlet açısından herhangi bir cerh sebebi isnat edilmeyen bu şahsın, hafızasının zayıflığı nedeniyle tenkit edildiği anlaşılmaktadır. Onu rivâyete ehil görenler, ona orta seviyede bir güvenilirlik seviyesi takdir ederken, zayıf görenler de yine sikalığa yakın, orta seviyede bir zayıflık derecesini vermeyi uygun görmüşlerdir. İbn Hazm ise onu "daifun cidden/çok zayıftır" diyerek zayıflığın en alt derecesini takdir etmiş böylece tenkitte aşırı bir tavır sergilemiştir.

f. İbn Hazm, Hasyem b. Arrâk el-Gıfârî'nin (ö. ?)⁵⁶ "zayıflığın en ileri derecesinde" bir şahıs olduğunu söylemekte ve ondan rivâyetin kesinlikle kabul edilemeyeceğini ifade etmektedir.⁵⁷ Oysa Ahmed b. Hanbel, Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/874), Nesâî, İbn

⁴⁹ Hakkında bilgi için bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VII, 153; Mizzî, *a.g.e.*, XXIV, 122-126; İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 374

⁵⁰ İbn Hazm, *a.g.e.*, II, 92

⁵¹ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VII, 153; İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 374

⁵² İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 243

⁵³ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VII, 153; İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 374

⁵⁴ İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 374

⁵⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 71

⁵⁶ Hakkında bilgi için bkz. Mizzî, *a.g.e.*, VIII, 228-230; Zehebî, *a.g.e.*, II, 437; İbn Hacer, *a.g.e.*, III, 118

⁵⁷ İbn Hazm, *a.g.e.*, VIII, 120

Huzeyme (ö. 311/923), İbn Hibbân ve Hâkim en-Neysâbûrî (ö. 405/1014) gibi önde gelen hadis müelliflerinin güvenilir kabul ederek hadislerini eserlerine almaya değer gördükleri bu şahıs hakkında Nesâî “sika” demiş,⁵⁸ İbn Hibbân da *es-Sikât*’ında ona da yer vermiştir.⁵⁹

Kaynaklar araştırıldığında İbn Hazm’dan başka sadece el-Ezdi’nin (ö. 374/984) Hasyem’i “munkeru’l-hadîs” diyerek zayıf saydığı görülmektedir. Ancak rivâyetleri birçok hadis eserinde yer aldığından ve muhtelif âlimler tarafından hadisleri delil olarak kullanıldığından hareketle el-Ezdi’nin bu hükmünün bilginler tarafından kabul görmediği söylenebilir. Aslında Zehebî (ö. 748/1347) ve İbn Hacer (ö. 852/1448) gibi âlimler el-Ezdi’nin ve İbn Hazm’ın bu hükümlerinin kabul edilemeyeceğini açıkça da söylemişlerdir.⁶⁰ Meselâ İbn Hacer, İbn Hazm’ın bu hükmünü “ölçüp tartmadan verilmiş ağır bir hüküm ve pervasızca konuşmak” olarak nitelendirmiştir.⁶¹ İbn Hacer ayrıca *Sahîhu’l-Buhârî* üzerine yazdığı *Fethu’l-Bârî* isimli şerhinin mukaddimesinde İbn Hazm’ın Ezdi’ye tabi olarak aşırı bir hükme vardığını belirterek, Ezdi gibi güvenilir bir insanın sika birini zayıf saymasına kesinlikle itibar edilemeyeceğini söyleyerek hem Ezdi’yi hem de İbn Hazm’ı tenkit etmiştir.⁶²

⁵⁸ Zehebî, *a.g.e.*, II, 437

⁵⁹ İbn Hibbân, *a.g.e.*, VI, 274-275

⁶⁰ Zehebî, *er-Ruwât*, I, 93; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 118; *Hedyü’s-sârî*, s. 400

⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 118

⁶² İbn Hacer, *Hedyü’s-sârî*, s. 400-401. Ebu’l-Feth el-Ezdi insafsız tenkitçiler arasında kabul edilen bir münekkit olarak bilinir. Zayıf râvileri toplamayı amaçladığı *ed-Du’afa’* adlı eserinde sika olarak tanınan birçok kişiyi rasgele sebeplerle cerh etmiştir. Ezdi’nin bu tutumu diğer tenkit âlimleri tarafından hoş karşılanmamış, hatta onu bu davranışından dolayı zayıf kabul edenler bile olmuştur. Mesela Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), Burkânî’nin (ö. 425/1034) onu zayıf saydığını haber vermektedir (bk. *Târîh*, II, 244. Diğer zayıf sayanlar için bk. Zehebî, *Tezkira*, III, 967; *Siyer*, XVI, 348; *Muğnî*, II, 571). İbn Hacer ricâl alanında yazdığı eserlerinde Ezdi’nin birçok cerh hükmüne itiraz etmiştir. Mesela Ezdi’nin Ahmed b. Şebîb el-Habatî’yi (ö. 229/844), “bu şahıs razı olunan birisi değildir” diyerek cerh etmesi üzerine, “Hiç kimse bu söze iltifat etmemiştir. Bilakis Ezdi’nin kendisi râzı olunmayacak biridir” açıklamasıyla Ezdi’nin ölçsüzlüğünün, buna bağlı olarak insafsızlığının hoş olmadığını, bu davranışıyla kendisinin zayıf duruma düştüğünü ifade etmiştir (İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 31). Ezdi’nin bir râvi hakkında “o, gevşek birisidir” hükmü üzerine İbn Hacer’in “Değerlendirmesinde yalnız kaldığında Ezdi’ye itimat edilmez. Başkalarına muhâlif olduğunda nasıl itimat edilsin ki!” açıklaması (İbn Hacer, *Hedyü’s-sârî*, s. 390) bu tür durumlarda nasıl davranılması gerektiği hususunda ölçü kabul edilebilecek bir ilke niteliği

Burada yeri gelmişken şu hususa dikkat çekmek faydalı olacaktır. İbn Hazm'ın, Hasyem b. Arrâk hakkında verdiği kararda olduğu gibi, diğer tenkitçilere muhalif kaldığı veya aşırı olmakla tenkit edildiği kararlarının bir kısmı Ezdî'nin hükümleriyle paralellik arz etmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, İbn Hazm, Ezdî'nin *ed-Du'afâ* adlı eserinden çokça istifade etmiş ve birçok noktada ulemânın çoğunluğuna ters olmasına rağmen onun aşırı hükümlerini tercih etmiştir. Bu tutum onun, Ezdî'nin tenkit üslubunu tasvip ettiği ve tenkitten aşırıya kaçma hususunda onunla aynı düzlemde yer aldığını gösterir.

2. Verdiği hükümlerde yalnız kalması

İbn Hazm'ın râviler hakkında verdiği kararlara bakılınca onun daha önceki tenkitçi âlimlerin görüşlerine dayandığı anlaşılır. Zaten hicri V. Asırda ve Endülüs'te yaşayan bir kimsenin böyle yapmaktan başka çaresi de yoktur. Zira hakkında hüküm verdiği râviler, geçmiş asırlarda ve muhtelif bölgelerde yaşamış olan kimselerdir. Dolayısıyla bu râviler hakkındaki değerlendirmeler ancak onlarla aynı dönemde yaşamış ve onları tanıyan kimselerin açıklamalarına dayanmak zorundadır. Bu değerlendirmeler zamanla insanlar arasında nakledilerek ve kitaplar vasıtasıyla yaygınlaşmış, böylece sonraki asırlara intikal etmiştir. Ancak İbn Hazm'ın öyle kararları vardır ki, bunlar râviler hakkında görüş beyan eden tenkitçi bilginlerin hiçbirisinin kararına uymamaktadır. Diğer bütün tenkitçi âlimlerin tersine hüküm vermiş olan İbn Hazm'ın söz konusu kararlarına bir

taşımaktadır. Buna göre, Ezdî gibi tenkitten aşırı kimselerin, kararlarında yalnız kaldıklarında yahut başkalarına muhalif olduklarında sözlerine kesinlikle itibar edilmemelidir. Bu konuda İbn Hacer'in Ezdî'nin hükümleri hakkındaki diğer değerlendirmeleri için bk. İbn Hacer, *Hedyû's-sârî*, s. 386, 392, 393, 430.) Ricâl tenkidi alanında birçok eser kaleme alan Zehebî de Ezdî'nin tenkitlerine dikkat edilmesi gerektiğine dikkat çeken bir diğer ricâl tenkidi uzmanıdır. *Mizânü'l-i'tidâl* adlı eserinde Ebân b. İshâk el-Medenî'nin (ö. ?) tercemesini verirken, Ezdî'nin onu "metrûk" olarak değerlendirdiğini söyledikten sonra şu açıklamayı yapar: "Ebân b. İshâk metrûk değildir. Ahmed ve İclî onu tevsik etmiştir. Ebu'l-Feth cerhte müsriflik (aşırılık) yapmaktadır. Onun, zayıf râvileri bir araya toplamayı amaçladığı hacimli bir eseri vardır. Eserinde bazılarını kendi düşüncesine göre cerh etmiştir ve kimse onun bu tarz değerlendirmelerine katılmamış; böyle yaptığı için tenkit edilmiştir" açıklamasını yapmıştır (Zehebî, *Mizân*, I, 117). Zehebî, Ezdî'nin hâl tercemesini verirken de, "Onun zayıf râviler hakkında hacimli bir eseri vardır. O, cerhte nefesi kuvvetli, yani aşırı biridir. Âlimlerin çoğunluğu onu hiç itimat edilmeyecek derecede zayıf saymaktadır" sözleriyle aşırı tutumunun onu muteber olmaktan uzaklaştığını ifade etmiştir (Zehebî, *Tezkira*, III, 967).

dayanak da bulunamamaktadır. Bu tür kararlara Őu 6rnekler verilebilir:

a. İbn Hazm'ın en son 6len sahab6 olarak kabul edilen,⁶³ sahab6 oluŐu hususunda da herhangi bir ihtilaf bulunmayan⁶⁴ Amir b. V6sile el-Leysi'yi (6. 110/728)⁶⁵ zayıf sayması ve riv6yetlerini delil olarak kabul etmemesi⁶⁶ tenkit6i bilginlerin h6km6ne ters bir nitelik taşımaktadır. Amir b. V6sile'den, bir6ok hadis bilgininin yanı sıra, Z6hri (6. 124/742) gibi kendisiyle aynı devirde yaşamış 6nde gelen bir hadis bilgini de riv6yette bulunmuştur.⁶⁷ *K6t6b-i Sitte* m6elliflerinin hepsi istisnasız onun hadislerini eserlerine almışlardır.

İbn Hazm, bu Şahsı sahab6 kabul edip etmediŐi hususunda herhangi bir a6ıklama yapmamıŐtır. Ancak zayıf saydıŐına g6re, "sah6bilerin hepsi 6dildir" 6n kabul6nden hareketle,⁶⁸ onu sahab6 olarak g6rmediŐi varsayılabilir. Bu durumda da hadis bilginlerinin neredeyse ittifakla sahab6 kabul ettiŐi bir Şahsın sahab6 olma 6zelliŐini yok saymakla yine diŐer bilginlere muh6lif bir karar vermiş olmaktadır. 6oŐunluŐun g6r6Ő6ne aykırı olarak onu sahab6 saymadıŐı, dolayısıyla 6dalet y6n6nden tenkide tabi tutulması gerektiŐini d6Ő6nd6Ő6 varsayımından hareket edilse bile, bu Şahsın riv6yet ehliyeti hakkında tenkit6i 6limlerin s6zleri incelendiŐinde onu sika bir kimse olarak g6rd6kleri neticesine varılabilir. Mesela Ahmed b. Hanbel onun "sika" olduŐunu s6ylemiŐ,⁶⁹ İcl6 ve İbn Hibb6n sika r6vileri tanittikleri eserlerinde ona da yer vermiŐlerdir.⁷⁰ Kaldı ki, *K6t6b-i Sitte* m6elliflerinin ve diŐer m6sned, s6nen, musannef vb. hadis eserlerinin m6elliflerinin Amir b. V6sile'nin hadislerini

⁶³ İbn Hibb6n, *MeŐ6hiru ulem6i'l-ems6r*, I, 36; *Sik6t*, III, 291; Zehebi, *Siyer*, IV, 467; İbn Hacer, *a.g.e.*, VII, 229

⁶⁴ Amir b. V6sile Uhud SavaŐı'nın yapıldıŐı yılda doŐmuŐ, Res6l6llah'ı g6rm6Ő ve Őahit olduŐu bazı Peygamber fiillerini başkalarına aktarmıŐtır (İbn Sa'd, *Tabak6t*, VI, 64; Buh6ri, *a.g.e.*, VI, 446; İbn Eb6 H6tim, *a.g.e.*, VI, 328). Hz. Peygamber vefat ettiŐinde hen6z sekiz yaŐında olduŐu i6in riv6yetleri genellikle Hz. Ali, İbn Mes'ud gibi diŐer sahabilerdendir.

⁶⁵ Tam adı Ebu't-Tufeyl Amir b. V6sile el-Leysi olan bu Şahıs hakkında geniş bilgi i6in bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VI, 64-65; Buh6ri, *a.g.e.*, VI, 446; İbn Eb6 H6tim, *a.g.e.*, VI, 328; İbn Hibb6n, *a.g.e.*, III, 291; Mizz6i, *a.g.e.*, XIV, 79-81; İbn Hacer, *a.g.e.*, V, 71

⁶⁶ İbn Hazm, *el-Muhall6*, III, 174

⁶⁷ İbn Eb6 H6tim, *a.g.e.*, VI, 328

⁶⁸ İbn Hazm da sahabenin 6dil olduŐu hususunda 6limlerin ittifakı olduŐunu kendisinin de aynı g6r6Őe katıldıŐını ifade etmektedir (İbn Hazm, *el-İhk6m*, I, 136).

⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzib*, V, 71

⁷⁰ İcl6, *Sik6t*, II, 15; İbn Hibb6n, *a.g.e.*, III, 291

eserlerine almakta bir sakınca görmemeleri onu hadis rivâyetine ehil, sika bir kimse olarak kabul ettiklerinin uygulamaya yansımış bir delilidir. İbn Hazm söz konusu hükmüyle hadis bilginlerinin tamamına aykırı bir görüş beyan etmiş olmaktadır.

b. İbn Hazm, başta Buhârî olmak üzere birçok önde gelen hadis bilgininin hocası olan ve rivâyetleri delil olarak kullanılan Talk b. Ğannâm'ı (ö. 211/826)⁷¹ “zayıf” saymış ve verdiği bu hüküm için herhangi bir neden de belirtmemiştir.⁷² İbn Hazm haricinde bu şahsı zayıf sayan başka bir tenkitçinin olmaması dikkat çekicidir. İbn Sa'd ve Dârekutnî onun hakkında “sika” demiş Ebû Davud ise “salih” olduğunu söylemiştir.⁷³ Sika râvileri topladıkları eserlerinde İclî ve İbn Hibbân onu güvenilir râviler arasında zikretmiştir.⁷⁴

el-Muhallâ'da İbn Hazm'ın Talk b. Ğannâm'ı zayıf saydığı satırlara bakıldığında Talk'ın rivâyet ettiği “*emaneti, sana emanet edene geri ver ve sana hainlik edene sen hıyanet etme*” meâlindeki hadisin İbn Hazm'ın savunduğu görüşün aksine bir delil değeri taşıdığı görülür. Bunun üzerine İbn Hazm “bu hadisi rivâyet eden Talk b. Ğannâm ve diğer râvilerin hepsi zayıftır” hükmünü vererek kestirme bir şekilde hadisin delil olamayacağı iddiasını öne sürmüştür.⁷⁵ Söz konusu hadis incelendiğinde, sıhhati üzerinde bazı tenkitler bulunmakla birlikte⁷⁶ Tirmizî (ö. 279/892), Ebû Davud ve Dârimî'nin (ö. 255/869) *Sünenlerinde*,⁷⁷ Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemu'l-evsat*'ında⁷⁸ ve Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında⁷⁹ yer aldığı; Hâkim'in de (ö. 405/1014) *el-Müstedrek* adlı eserinde bu hadisi Müslim'in şartlarına uygun bir hadis kabul ettiği görülür.⁸⁰ Aynı lafızlarla aktarılmış başka tarikleri de mevcut olan⁸¹

⁷¹ Hakkında bilgi için bkz. Zehebi, *Siyer*, X, 240;

⁷² *el-Muhalla*, VIII, 182. İbn Hazm'ın sebebi açıklanmadan herhangi bir şahıs hakkında yapılan cerhin kabul edilmeyeceği görüşünde olmasına rağmen (*İhkâm*, I, 146), bir sebep belirtmeden bu şahsı cerh etmesi, teorinin uygulama alanına geçtiğinde pratiğe yansıtılmaması yani tutarsızlık olarak değerlendirilmelidir.

⁷³ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VI, 406; Mizzi, *a.g.e.*, XIII, 459; Zehebi, *a.g.e.*, X, 240; İbn Hacer, *a.g.e.*, V, 29

⁷⁴ İclî, *a.g.e.*, I, 482; İbn Hibbân, *a.g.e.*, VIII, 327

⁷⁵ *el-Muhalla*, VIII, 181-182

⁷⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, I, 375; İbnu'l-Cevzî, *el-İlelül-mütenâhiye*, II, 593; Zehebî, *Mizân*, III, 472

⁷⁷ Tirmizî, *Buyû'*, 38; Ebû Davud, *İcâre*, 45; Dârimî, *Büyü'*, 57

⁷⁸ Taberânî, *Mu'cemu'l-evsat*, IV, 55

⁷⁹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 271

⁸⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 53

bu rivâyete hadis tekniği açısından bakıldığında İbn Hazm'ın onu zayıf sayması ve delil olarak kullanmaya elverişli bulmaması normal bir davranış olarak kabul edilebilir. Ancak hadis kendi görüşüne ters unsurlar ihtiva ediyor diye, senedindeki râvilerin tümünü hiçbir sebep göstermeden zayıf saymak suretiyle hadisi reddetmek cüretkâr bir tavır olarak görülebilir.

c. Umâra b. Gazîyye el-Ensârî (ö. 140/757)⁸² de İbn Hazm tarafından tenkit edilmiş ve hiçbir gerekçe gösterilmeden zayıf sayılmıştır.⁸³ Müslim ve dört Sünen müellifi bu şahsın hadislerini eserlerine almışlar, Buhârî de *Sahih*'inde istişhâd amacıyla bu şahsın rivâyetini kullanmaya değer görmüştür.⁸⁴ Ayrıca İbn Sa'd, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/877) "sika" olduğunu söylemiştir.⁸⁵ Yahya b. Maîn ise "sâlih" olduğunu belirtmiştir.⁸⁶ Ebû Hâtim ve Nesâî "kendisinden rivâyet etmekte bir sakınca yoktur" açıklamasını yapmış,⁸⁷ Ebû Hâtim bu ifadeye "sadûktur" açıklamasını da eklemiştir.⁸⁸ İclî ve İbn Hibbân sika râvileri tanıttıkları eserlerinde bu şahsı da tanıtmışlardır.⁸⁹

Görüldüğü gibi İbn Hazm dışında hiçbir tenkitçi Umâra'yi zayıf saymamıştır. Yazdığı eserlerle ricâl ilmine büyük katkıları olan Zehebî (ö. 748/1347) "İbn Hazm dışında Umâra'yi zayıf sayan hiç kimseyi bilmiyorum" diyerek⁹⁰ onun bu hükmüne itiraz eder. Hadis rivâyetine ehliyeti herkes tarafından açık bir şekilde kabul edilen bu şahsın sadece İbn Hazm tarafından zayıf sayılması dikkat çekicidir.

⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 414; Ebû Davud, *İcâre*, 45; Taberânî, *Mu'cemu'l-kebir*, VIII, 127; a.mlf., *Mu'cemu's-sağîr*, I, 288; Beyhakî, *a.g.e.*, X, 270;

⁸² Tam adı Umâra b. Gazîyye b. el-Hâris el-Mâzenî el-Medenî el-Ensârî olan bu şahıs hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VI, 368; Zehebî, *Siyer*, VI, 139; İbn Hacer, *a.g.e.*, VII, 370;

⁸³ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VI, 153, 401

⁸⁴ Buhârî, *Zekât*, 53

⁸⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 295; Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VI, 368

⁸⁶ Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VI, 368

⁸⁷ Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VI, 368; İbn Hacer, *a.g.e.*, VII, 370

⁸⁸ Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VI, 368

⁸⁹ İclî, *a.g.e.*, II, 163; İbn Hibbân, *a.g.e.*, V, 244; VII, 260-261

⁹⁰ Zehebî, *Mizân*, V, 214.

d. Mansur b. Abdurrahman el-Kureşî(ö. 138/755)⁹¹ İbn Hazm tarafından “zayıftır, rivâyeti delil olarak kullanılamaz” denilerek zayıf sayılmıştır.⁹² Ricâl kitaplarına bakıldığında onun hadis rivâyetine ehliyeti olduğu görüşünün hâkim olduğu anlaşılır. Mesela İbn Sa’d “sıkadır, az hadis rivâyet etmiştir” değerlendirmesinde bulunur.⁹³ Nesâî, onun “sika” olduğunu söyleyen bir diğer âlimdir.⁹⁴ Ebû Hâtim ise “sâlihu’l-hadis” diyerek hadis rivâyetine ehliyetli olduğunu belirtmiştir.⁹⁵ İbn Hibbân’ın *es-Sikât*’ında yer verdiği ve “güvenilir, takvâ ehli ve iyi bir insan” olduğunu belirttiği⁹⁶ Mansûr’un hadis rivâyetine ehliyeti Ahmed b. Hanbel’e sorulduğunda, çok güzel sözlerle onu övmüştür. Süfyan b. Uyeyne de (ö. 198/813) ondan övgüyle bahseden bir diğer otorite hadis âlimidir.⁹⁷ Hadis bilginlerinin bu görüşlerinin pratiğe yansiyıp yansımadığını anlamak için muteber hadis kaynaklarına bakıldığında ise Tirmizî hariç *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin hepsinin onun hadislerini eserlerine almış oldukları görülür.

İbn Hazm dışında bu şahsın zayıf olduğunu söyleyen hiçbir hadis bilgini bilinmemektedir. İbn Hacer (ö. 852/1448), İbn Hazm’ın böyle bir görüşü ortaya atarken hiçbir dayanağı olmadığını ve söz konusu tavrıyla İslâm bilginlerinin tamamına ters düştüğünü şu sözlerle dile getirir: “İbn Hazm Mansûr’a zayıf demek suretiyle şâz bir duruma düşmüştür. Hâlbuki Tirmizî hariç bütün hadis bilginleri onun hadislerini eserlerine almışlardır”.⁹⁸

3. Tutarsızlık

İbn Hazm’ın râviler hakkında verdiği hükümler bazen birbiriyle çelişmektedir. Bir yerde zayıf sayarak rivâyetini reddettiği bir râviyi bir başka yerde güvenilir görerek hadisini delil olarak kullandığı

⁹¹ Mansur b. Safiyye bint Şeybe olarak da tanınır. Annesi Safiyye, Hz. Âişe ve Esmâ bint Ebîbekr gibi hanım sahâbilerden rivâyetleri olan yani hadis rivâyetiyle meşgul olan bir hanımdır. Safiyye’nin Hz. Peygamber’i görüp görmediği hususunda ihtilâf bulunmakla birlikte, tâbiî olduğu görüşü daha çok tercih edilmektedir. Mansûr hakkında bilgi için bkz. İbn Sa’d, *a.g.e.*, V, 487; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, VII, 344; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VIII, 174; Mizzî, *a.g.e.*, XXVIII, 538-540; İbn Hacer, *a.g.e.*, X, 275;

⁹² İbn Hazm, *a.g.e.*, I, 104

⁹³ İbn Sa’d, *a.g.e.*, V, 487

⁹⁴ Zehebî, *a.g.e.*, VI, 521

⁹⁵ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VIII, 174

⁹⁶ İbn Hibbân, *a.g.e.*, VII, 476

⁹⁷ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VIII, 174

⁹⁸ İbn Hacer, *Hedyü’s-sârî*, s. 445, 464

olmuştur. Bir insan olarak İbn Hazm'ın daha önce bir râvi hakkında verdiği hükmü unutup veya gözden kaçırıp başka bir yerde farklı bir karara varması normal karşılanabilir. Ancak kimi zaman bu tür kararları taassup şüphesi uyandıracak bir görüntü arz eder. Nitekim İbn Hazm'ın birbirine aykırı olarak verdiği bazı hükümlerine bakıldığında râviye “zayıf” hükmü vererek reddettiği hadisin kendi görüşüne muhalif olduğu, buna mukabil lehine delil olabilecek bir rivâyette ise aynı râviyi güvenilir kabul ettiği görülür. Bu tür durumların tesadüf olması muhtemel olmakla birlikte, İbn Hazm'ın kendi görüşüne bağlanma zaafı yani taassup göstermiş olması ihtimalini de gözden uzak tutmamak gerekir. Bu nedenle onun birbirine aykırı gözükten kararlarında dikkatli davranmak, gerekirse başka âlimlerin görüşlerini kaynaklardan inceleyerek konuyu tetkik etmek hatalara düşmemek açısından önemlidir. İbn Hazm'ın birbirine aykırı olan hükümlerine şu iki örnek verilebilir:

a. İbn Hazm, Üsâme b. Zeyd'in (ö. 153/770)⁹⁹ rivâyet ettiği bir hadisi değerlendirirken “biz Üsâme b. Zeyd'in ne aleyhimize delil teşkil eden hadislerini ne de lehimize olanlarını delil olarak kabul ederiz” açıklamasını yaparak¹⁰⁰ onun, hadisleri hiçbir şekilde delil olarak kullanılamayacak derecede bir râvi olduğu hükmünü verir. İbn Hazm eserinin başka yerlerinde de Üsâme'nin zayıf olduğunu değişik ifadeler kullanarak belirtir.¹⁰¹ Ancak yine aynı eserinde Üsâme'den nakledilen bir rivâyeti sahih kabul edip delil olarak kullanır¹⁰² ve bu davranışıyla kendi kendisiyle çelişir.

İbn Hazm'ın Üsâme b. Zeyd hakkında *el-İhkâm* adlı eserinde söyledikleri ise yukarıda bahis konusu ettiğimiz çelişkili durumu daha da derinleştirir. Şöyle ki, İbn Hazm kendi görüşü aleyhine delil olarak kullanılan, senedinde Üsâme b. Zeyd'in de bulunduğu bir hadisi¹⁰³ reddederken: “Bu, sakıt, uydurulmuş bir hadistir. Çünkü Üsâme b. Zeyd zayıftır, hadisi delil olarak kullanılmaz, onun zayıflığı hususunda âlimlerin ittifakı vardır” açıklamasını yapar.¹⁰⁴ Burada dikkat çeken iki önemli iddia vardır. Birincisi “bu hadis uydurul-

⁹⁹ Hakkında bilgi için bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, II, 284; Mizzî, *a.g.e.*, II, 347-351; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 183

¹⁰⁰ İbn Hazm, *a.g.e.*, VI, 258

¹⁰¹ Örnekler için bkz. *el-Muhallâ*, VI, 106; VII, 364, 365; VII, 530; VIII, 466; IX, 131

¹⁰² İbn Hazm, *a.g.e.*, IV, 230-231

¹⁰³ Ümmü Seleme'den nakledilen ve Ebû Dâvud'un Sünen'inde yer alan (Akdiye, 7) söz konusu hadisin metni şöyledir: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Ben, bana vahiy gelmediği zamanlarda, aranızda kendi re'yimle hüküm veririm”.

¹⁰⁴ İbn Hazm, *el-İhkâm*, V, 126

muştur” sözüyle Üsâme b. Zeyd’in yalancı bir râvi olduğunun iddia edilmesi. Diğerleri ise âlimlerin onun zayıflığı konusunda ittifak ettiklerinin öne sürülmesidir.

Söz konusu iddiaların doğruluğu incelendiğinde sağlam temellere dayanmadığı ve çok aşırı olduğu anlaşılır. Zira rivâyet ve tabakât eserlerinde Üsâme b. Zeyd hakkında bir araştırma yapıldığında ona zayıf diyenler bulunduğu gibi güvenilir kabul edenlerin, dolayısıyla rivâyetlerini delil olarak kullananların da var olduğu görülür. Mesela *Kütüb-i Sitte*’nin hepsinde bu şahsın rivâyetleri yer alır. Ancak Buhârî (ö. 256/870) senedli metinlerde değil, sadece ta’liklerinde bu şahsın hadislerine yer vermiştir. Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797) ve Vekî’ (ö. 197/812) gibi önde gelen hadis âlimleri ondan rivâyette bulunmuştur.¹⁰⁵ Yahya b. Ma’in (ö. 233/847) “sika” olduğunu söylemiştir.¹⁰⁶ İclî (ö. 261/875) ve İbn Hibbân (ö. 354/965) sika eserleri tanıttıkları eserlerine onu da almışlardır.¹⁰⁷ İbn Adî (ö. 365/976) “leyse bihi be’sün/ondan hadis almakta bir sakınca yoktur” açıklamasını yapar.¹⁰⁸

Bununla birlikte zayıf olduğunu iddia edenler de az değildir. Mesela Yahya b. Sa’id el-Kattân (ö. 198/813) ilk zamanlar ondan hadis rivâyet ederken sonraları bu tutumunu değiştirmiştir.¹⁰⁹ Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) “Nâfi’den münker rivâyetleri vardır” açıklamasını yapar.¹¹⁰ Ebû Hâtim (ö. 277/890), “hadisi yazılır ancak delil olarak kullanılamaz” değerlendirmesinde bulunur.¹¹¹ Nesâî de Üsâme’nin zayıf olduğunu söyleyen bir diğer hadis otoritesidir.¹¹²

Tüm bu bilgilerden çıkarılabilecek sonuç, İbn Hazm’ın Üsâme hakkında verdiği zayıf hükmünün normal ve kabul edilebilir bir hüküm olduğudur. Ancak bu hükümle yetinmeyip bir adım daha ileri giderek “âlimler bu şahsın zayıflığı hakkında ittifak etmişlerdir” iddiasını öne sürmesi, onun tenkit üslubunda kimi zaman karşılaşılan aşırılık örneklerinden biridir. Haddizatında bu iddia gerçeği de yansıtmamaktadır. Ulemanın Üsâme hakkındaki yukarıda zikredilen farklı görüşleri ve onun hadislerinin birçok hadis eserinde bulunuyor olması böyle bir ittifakın olmadığına en açık delildir. İbn Hazm’ın burada da duramayıp bu şahsa “yalancı” sıfatını yakıştır-

¹⁰⁵ Buhârî, *a.g.e.*, II, 22;

¹⁰⁶ İbn Ebi Hâtim, *a.g.e.*, II, 284

¹⁰⁷ İclî, *Sikât*, I, 216; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 74

¹⁰⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 394

¹⁰⁹ İbn Ebi Hâtim, *a.g.e.*, II, 284

¹¹⁰ İbn Ebi Hâtim, *a.g.e.*, II, 284; İbn Adî, *a.g.e.*, I, 394; Zehebî, *a.g.e.*, I, 323

¹¹¹ İbn Ebi Hâtim, *a.g.e.*, II, 284

¹¹² Nesâî, *ed-Duafâ*, I, 19

ması ise tasvip edilemeyecek bir tavır olduğu gibi ricâl tenkidinde ölçünün ne kadar önemli olduğu konusunda örnek olarak gösterilebilecek bir tutumdur. Tüm bunların ötesinde Üsâme'nin naklettiği hadis savunduğu görüşü destekler mahiyette olunca, onu delil olarak kullanması ise İbn Hazm'ın ricâl tenkitlerine ihtiyatla yaklaşılması gereğinin açık bir göstergesidir.

b. İbn Hazm'ın bir diğer çelişkili kararı Ömer b. Abdullah es-Sekafi¹¹³ hakkındadır. İbn Hazm bu şahıs hakkında eserinin bir yerinde zayıf derken,¹¹⁴ bir başka yerinde de onun mechûl bir râvi olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁵

Ricâl kitapları araştırıldığında Ömer b. Abdullah'ın, İbn Hazm'ın ifade ettiği gibi, zayıf bir râvi olduğu anlaşılmaktadır. Mesela Enes b. Mâlik'in (ö. 93/712) bu şahsın şarap içtiğini gördüğünü ve rivâyetlerine itibar edilmeyeceğini söylediği nakledilir.¹¹⁶ Bunun yanı sıra Yahya b. Ma'in ve Ahmed b. Hanbel hadislerinin münker olduğu kanaatindedir.¹¹⁷ Ebû Hâtim de "metrûk" bir kimse olduğunu bildirir.¹¹⁸ Ebû Zür'a "leyse bi kaviiyyin/güçlü bir râvi değildir" açıklamasını yaparak hadis rivâyeti açısından zayıf bir râvi olduğuna dikkat çeker.¹¹⁹ Buhârî, Ömer b. Abdullah'ın tenkit edilen bir kimse olduğunu belirtmekle¹²⁰ yetinirken, Nesâi (ö. 303/915) açıkça "zayıf" hükmünü vermiştir.¹²¹

İbn Mâce (ö. 273/886) ve Ebû Dâvûd'un (ö. 275/888) sadece bir rivâyetine eserlerinde yer verdikleri bu şahsı yalnız İclî "güvenilir" kabul etmektedir.¹²²

Zikredilen tüm bu bilgilerden İbn Hazm'ın Ömer b. Abdullah'ın zayıf olduğu yönünde vermiş olduğu kararın doğru olduğu anlaşılmaktadır. Ancak İbn Hazm bu şahsın "mechûl" olduğunu da söylemiştir ki, önceki kararıyla bu hükmü tezat teşkil etmektedir. Aslında "cehâlet" de cerh sebeplerinden biri olduğu için ortada bir tezat olmadığı düşüncesi akla gelebilir. Zira bu takdirde İbn Hazm,

¹¹³ Tam adı Ömer b. Abdullah b. Ya'lâ b. Mürre es-Sekafi olan bu şahıs hakkında bilgi için bkz. Buhârî, *a.g.e.*, VI, 170; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VI, 118; Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 176-177; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 91-92; Mizzî, *a.g.e.*, XXI, 417-419; İbn Hacer, *a.g.e.*, VII, 413;

¹¹⁴ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VIII, 74

¹¹⁵ *A.e.*, VIII, 264

¹¹⁶ Buhârî, *a.g.e.*, VI, 170; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VI, 118

¹¹⁷ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VI, 118

¹¹⁸ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VI, 118

¹¹⁹ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VI, 118

¹²⁰ Buhârî, *a.g.e.*, VI, 170

¹²¹ Nesâi, *a.g.e.*, I, 83

¹²² İclî, *a.g.e.*, II, 169

bir yerde Ömer b. Abdullah'ın zayıf olduğunu söylerken, bir başka yerde de onun "mechul" bir râvi olduğunu belirterek verdiği bu "zayıf" hükmünü gerekçelendirmiş gibi bir intiba uyanmaktadır. Ancak yukarıda bir kısmı zikredildiği gibi bu şahıs hakkında birçok âlim değerlendirme yapmış ve bu değerlendirmeler çok sayıda eserde bahis konusu edilmiştir. Böyle bir durumda cehâletten bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla söz konusu iki hüküm birbiriyile çelişir duruma düşmektedir.

4. Râviler hakkında sıkça mechûl hükmü vermesi

İbn Hazm'ın ilim çevrelerinde şöhret bulmuş birçok râviyi "mechûl" diyerek cerh etmesi, hatta bu konuda daha da ileri giderek ilim adamları arasında tanınan bazı sahâbileri "mechûl" sayması, yine bunun gibi bir çok meşhur tâbîî ve tebe-i tâbî'yi de "mechûl" kimseler arasında zikretmesi onun tenkitçi kimliğine zarar veren tutumlarından biri olarak sayılabilir. İbn Hazm'ın eserlerinde bu şekilde mechûl sayılan çok sayıda şahıs mevcuttur. Hatta *el-Muhallâ*'ya bakıldığında neredeyse her sayfada birkaç tane mechûl olarak değerlendirilmiş râviye rastlamak mümkündür. Bunun normal bir durum olmadığı ise açıktır.

İbn Hazm üzerine doktora çalışması yapan merhum Selman Başaran (ö. 1993), onun hadis râvileri hakkında mechûl hükmünü çok sık vermekle tenkit edilmesi dolayısıyla konuyu ayrıntılı bir şekilde ortaya koymak amacıyla iki ayrı makale kaleme almış ve bu makalelerde ona bu yönde yöneltilen tenkitlerin değerini araştırmıştır.¹²³ Başaran'ın bu konudaki kanaati; İbn Hazm'ın yaşadığı bölgenin şartları dikkate alındığında onun bazı râvileri tanımamasının normal karşılanması gerektiği, ancak özellikle sadece İbn Hazm tarafından mechûl olarak nitelendirilen buna mukabil diğer âlimlerin meşhur ve güvenilir kabul ettiği râviler hakkında İbn Hazm'ın görüşüne itibar etmemenin doğru olacağı yönündedir.¹²⁴

İbn Hazm'ın hatalı görülebilecek mechûl hükümlerinden bazıları şunlardır:

a. İbn Hazm, *Sünen-i Erba'a* ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde rivâyetleri bulunan Zeynep binti Ka'b b. 'Ucra el-

¹²³ Bu makaleler şunlardır: Başaran, Selman, "*İbn Hazm'a Göre Hadis Rivâyetinde Mechûl*", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 2, sayı: 2, yıl: 1987, s. 9-18; Başaran, Selman, "*Tirmizî ve İbn Mâce'yi İbn Hazm'ın Mechûl Olarak Vastıflandırması*", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 2, sayı: 2, yıl: 1987, s. 19-25.

¹²⁴ Başaran, "*Tirmizî ve İbn Mâce'yi İbn Hazm'ın Mechûl Olarak Vastıflandırması*", s. 24-25

Ensâriyye'yi¹²⁵ “mechûl” saymıştır.¹²⁶ Hz. Peygamber'den en çok hadis rivâyet eden sahâbilerden biri olan Ebû Saïd el-Hudrî'nin (ö. 74/693) hanımı olduğu söylenen bu kadının sahâbiler arasında adı geçmektedir.¹²⁷ Ancak tâbiî olduğunu söyleyenler de vardır.¹²⁸ İbn Hibbân *es-Sikât*'ında bu hanıma da yer vermiştir.¹²⁹ Tirmizî “hadisi sahihtir” demiştir.¹³⁰

Sahâbî olup olmaması bir tarafa bırakılacak olursa, bu kadar tanınan ve hakkında açıklamalar yapılan bir hanımın İbn Hazm tarafından bilinmeyen râviler arasında sayılması hatalı bir tutum olarak kabul edilebilir.

b. İbn Hazm'ın “kim olduğu bilinmiyor” diyerek mechûl râviler kategorisinde gösterdiği¹³¹ bir diğer sahâbî de Gâlib b. Ebcer dir.¹³² Ebû Dâvud'da rivâyeti olan bu şahsın sahâbî olduğunu İbn Hibbân ve İbn Hazm'ın hemşehrisi ve aynı zamanda hocası olan İbn Abdilber de (ö. 463/1071) söylemektedir.¹³³

c. Dört Sünen sahibinin hadislerini eserlerine aldığı, Buhârî'nin de ta'liklerinde rivâyetlerine yer verdiği Behz b. Hakîm'i,¹³⁴ mechûl sayması¹³⁵ İbn Hazm'ın bir diğer tenkit edilen kararıdır.

Halbuki Behz'den Ma'mer b. Râşid (ö. 152/769), Süfyân es-Sevrî, Hammâd b. Seleme (ö. 167/783), Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795) ve İbnü'l-Mübârek gibi çok meşhur hadis âlimleri rivâyette bulunmuştur.¹³⁶ Yahyâ b. Ma'în, Ali b. el-Medîni (ö. 234/848), Ebû Dâvud ve Nesâi onun “sika” olduğunu söylemiş,¹³⁷ Ebû Zür'a er-Râzî

¹²⁵ Hakkında bilgi için bkz. Mizzî, *a.g.e.*, XXXV, 186-188; İbn Hacer, *a.g.e.*, XII, 451;

¹²⁶ İbn Hazm, *a.g.e.*, X, 302

¹²⁷ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, IV, 1857; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 679

¹²⁸ Nevevî, *Tehzibu'l-esmâ*, II, 612; İbn Hacer, *a.g.e.*, VII, 679

¹²⁹ İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 271

¹³⁰ Zehebî, *Mizân*, III, 160

¹³¹ İbn Hazm, *a.g.e.*, VII, 407-408

¹³² Tam adı Gâlib b. Ebcer b. Dîh el-Müzenî olan ve Gâlib b. Dîh olarak da tanınan bu şahıs hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Abdilber, *a.g.e.*, III, 1252; İbn Hacer, *Tehzib*, VIII, 216; *el-İsâbe*, I, 225

¹³³ İbn Hibbân, *a.g.e.*, III, 327; İbn Abdilber, *a.g.e.*, III, 1252

¹³⁴ Tam adı Behz b. Hakîm b. Muâviye el-Kuşeyrî el-Basrî olan bu şahıs hakkında bilgi için bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 430; Zehebî, *Siyer*, VI, 253; *Mizân*, II, 71-72; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, IV, 259-263; İbn Hacer, *Tehzib*, I, 437

¹³⁵ İbn Hazm, *a.g.e.*, VI, 57. İbn Hazm eserinin başka yerlerinde de Behz'i zayıf saymış ancak herhangi bir sebep belirtmemiştir (VIII, 169; XI, 132).

¹³⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, II, 142; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, II, 430

¹³⁷ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, II, 430; Zehebî, *Siyer*, VI, 253

de “sâlihtir” açıklamasını yapmıştır.¹³⁸ Ebû Hâtim, onun şeyh olduğunu, hadisinin yazılabileceğini ancak delil olarak kullanılamayacağını bildirmiştir.¹³⁹

Bunun yanı sıra İbn Hibbân onun çokça hata yaptığını belirtirken,¹⁴⁰ Hâkim en-Neysâbüri (ö. 405/1014) ise “Behz sikadır; ancak onun, babası ve dedesi yoluyla naklettiği hadislerin şaz olması ve mütâbiinin bulunmaması sebebiyle hadisini *Sahih*’e almadım” demektedir.¹⁴¹ İbn Adî de zayıf râvileri tanıttığı eserinde bilginlerin Behz hakkındaki görüşlerini zikrettikten sonra, “kendisinden birçok güvenilir kimse rivâyette bulunmuştur, rivâyetlerinde bir sakınca olmadığını zannediyorum” diyerek kendi görüşünü beyan etmiştir.¹⁴²

Behz’in güvenilirliği hakkında zikredilen tüm bu bilgiler onun herkes tarafından tanınan meşhur bir kimse olduğunu göstermektedir. Kendisinden en meşhur hadis bilginlerinin rivâyette bulunduğu, en önde gelen cerh ve ta’dil uzmanlarının hakkında görüş beyan ettiği, en muteber hadis kaynaklarının hadislerine yer verdiği ve neredeyse bütün ricâl kitaplarında ismi anılan ve tanıtılan böyle meşhur bir şahıs hakkında “mechûl” hükmünü verivermesi, İbn Hazm’ın tenkit ehliyetine zarar verir nitelikte bir davranıştır.

d. İbn Hazm, İsmâ’il b. Muhammed es-Saffâr’ı da (ö. 314/926)¹⁴³ “mechûl” saymıştır.¹⁴⁴ Hâlbuki Dârekutnî (ö. 385/995), İbn Mende (ö. 395/1005) ve Hâkim en-Neysâbüri gibi şahıslar onun “sika” olduğunu söylemişler ve ondan rivâyette bulunmuşlardır.¹⁴⁵ Dârekutnî ayrıca onun güvenilir olmakla birlikte sünnete taassup derecesinde bağlı olduğunu söylemiştir.¹⁴⁶

İbn Hacer, İbn Hazm’ın İsmail es-Saffâr hakkında verdiği “mechûl” hükmünü tenkit sadedinde şunları söylemektedir: “İbn Hazm ‘mechûl’ tabirini bir remiz gibi kullanır. Eğer bir kimsenin güvenilirlik durumunu tam bilmiyorsa onun sözünün makbul olmadığını belirtmek için ‘o mechûldür’ ifadesine başvurur. İslâm uleması bu tür durumlarda genellikle ‘onu bilmiyorum’ veya

¹³⁸ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, II, 430

¹³⁹ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, II, 430

¹⁴⁰ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 194

¹⁴¹ Zehebî, *Mizân*, II, 72

¹⁴² İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 67

¹⁴³ Hakkında geniş bilgi için bkz. Hatib el-Bağdâdî, *Târîh*, VI, 302; Zehebî, *Siyer*, XV, 440-441; İbn Hacer, *Lisan*, I, 432

¹⁴⁴ İbn Hazm, *a.g.e.*, IX, 296

¹⁴⁵ Hatib el-Bağdâdî, *a.g.e.*, VI, 302; Zehebî, *a.g.e.*, XV, 440; İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 432

¹⁴⁶ Hatib el-Bağdâdî, *a.g.e.*, VI, 302; Zehebî, *a.g.e.*, XV, 441; İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 432

‘durumunu bilmiyorum’ derler. Başka bir kelime ilave etmeksizin mutlak olarak ‘mechüldür’ şeklindeki bir ifade ya gerçekten o şahsı tanımayan ya da gelişi güzel söz eden bir kimsenin sözüdür”¹⁴⁷

C. İbn Hazm’ın hatalı olarak görülen cerh ve ta’dil hükümlerinin onun tenkit karakteri ve üslubu açısından değerlendirilmesi

İbn Hazm’ın hatalı kararlarını değerlendirirken dikkat edilmesi gereken en önemli husus, onun da diğer insanlar gibi bir beşer olduğu gerçeğidir. Dolayısıyla bir insanın, günlük hayatını ilgilendiren herhangi bir konuda kimi zaman yanılması mümkün olduğu gibi, icthâdın geçerli olduğu ilmî meselelerde de bazen hataya düşmekten kurtulamayacağını hatırdan çıkarmamak gerekir.

Konumuz olan cerh ve ta’dilin icthâdî bir çaba olduğu ise açıktır. Şu halde bir münekkit olarak İbn Hazm’ın, yaptığı icthatta hatalı neticeye varma ihtimali her zaman olacaktır. Çünkü yapılan işin tabiatı böyle bir sonucu zorunlu kılmaktadır. İctihâdın geçerli olduğu ilim dalları incelendiğinde varılan neticelerin farklı farklı olduğu görülür. Bu icthâdlardan bir kısmı doğru kabul edilirse, geri kalan bazılarının hatalı olacağı aşikârdır. Bazen kesin doğru olan tespit edilemese dahî durum değişmemektedir. Konuya bu yönden bakıldığında İbn Hazm’ın cerh ve ta’dil kararlarının bir kısmının hatalı olmasının doğal olduğu söylenebilir.

Burada, “tenkitçi tarafından verilen bir kararın hatalı olup olmadığı nasıl anlaşılacaktır” sorusu akla gelebilir. Bir kararın hatalı olup olmadığı öncelikle onun gerekçesinin ve dayandığı delillerin sorgulanmasıyla belirlenebilir. Ancak bu her zaman yeterli olmayabilir. Bu nedenle gerektiğinde diğer bilginlerin konu hakkındaki kanaatlerinin ne olduğu da araştırılmalıdır. Bu hususlara dikkat ederek detaylı bir araştırma yapıldıktan sonra kararın hatalı olduğu kanaati beliriyorsa söz konusu karar itibar dışı kalır. Ricâl kitaplarına bakıldığında her münekkidin makul sayıda bu tür itibar görmeyen hükümlerinin bulunduğu müşahede edilir. Ancak bir münekkidin hükümleri incelendiğinde makullük sınırlarını aşacak kadar çok sayıda kararının muteber sayılmadığı yahut diğer bilginlerin çoğunluğunun kararlarıyla sıkça farklılık arz ettiği anlaşılırsa söz konusu şahsın kararlarına ihtiyatla yaklaşmak ve onun tenkitçi karakterini araştırmak bilimsel bir gereklilik olacaktır.

İbn Hazm’ın hadis râvileri hakkında verdiği cerh ve ta’dil kararları bu açıdan incelendiğinde, onun ta’dil hükümlerinin çoğunlukla isabetli olduğu, buna mukabil hatalı cerh hükümlerinin doğrulara nisbetle daha yüksek bir sayıya ulaştığı anlaşılmaktadır. Ayrıca yukarıda zikredilen örneklerde görüldüğü gibi bu hatalı

¹⁴⁷ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 432

kararlarda birtakım aşırılıklar bulunmaktadır. Dolayısıyla ona bu yönde yöneltilen tenkitlerin haklılık payı olduğu müşahede edilmektedir. Bu durum bir tenkitçi için kabul edilebilir bir durum değildir ve onun tenkit ehliyetinin sorgulanmasını gerektirir.

Bir râvinin güvenilirliği ve ilmî yeterliliği hakkında hüküm vermek mesuliyetli bir iştir. Zira verilen hüküm neticesinde bir râvinin ilmî itibarı belirlenmektedir. Yanlış verilen bir hüküm hadislerin sağlıklı bir şekilde nakledilmesine zarar vereceği gibi, kul hakkına tecavüz etmeye de sebep olacaktır. Bu nedenle hadis rivâyet eden kimselerde aranan belli şartlara ilâveten, onların hadis rivâyetine ehil olup olmadıklarını belirleyen münekkitlerin de psikolojik, ilmî ve ahlâkî bazı özelliklere sahip olması istenmekte ve birtakım kusurlardan uzak kalmaları şart koşulmaktadır.¹⁴⁸

Bu şartların en önemlilerinden biri münekkidin son derece temkinli davranması ve her türlü aşırılıktan uzak kalmaya gayret etmesidir. Aksi takdirde hatalar kaçınılmaz olacaktır. Bu nedenle tenkitte ölçüyü kaçırıp acımasızca eleştirmek, cerh ve ta'dil geleneğinde hiç de hoş karşılanan bir tutum olarak görülmez.¹⁴⁹ İbn Dakîk'in (ö. 702/1302) verâdan uzak ve zanna dayalı tenkitçiliği cerh âfeti sayması,¹⁵⁰ cerhte sahip olunması gereken sorumluluk duygusuna verdiği önemi göstermektedir. Sehâvî'nin (ö. 902/1496) belirttiğine göre tenkitçide bulunan verâ ve takvâ, ona sorumluluk duygusu aşılır, böylece münekkit, tenkit edeceği râvi hakkında daha detaylı bir araştırmaya yönelir ve ölçüsüz sözler söylemekten kaçınır.¹⁵¹

¹⁴⁸ Bu şartlar hakkında bilgi için bkz. Karahan, *Hadis Ravilerinin Güvenilirliği*, s. 81-89

¹⁴⁹ İslâm ulemâsı tenkitte ölçüsüz ve insafsız davranan kimselerin değerlendirmelerine itibâr edilmemesi gerektiğini açıkça belirtmişler, böylelerinin değerlendirmelerini reddetmişlerdir (Bu konuda bazı örnekler için bkz. Zehebî, *Mizân*, I, 117; V, 59; VII, 85-86, İbn Hacer, *el-Kavlu'l-müsedded*, s. 52; *Hedyü's-sârî*, s. 386, 392, 393, 400-401, 404, 430; *Tehzîb*, I, 36). Hatta bazı bilginler daha da ileri giderek tenkitlerinde aşırı davranmayı âdet haline getirenleri zayıf kabul etmişlerdir. Mesela Ebu'l-Feth el-Ezdi (ö. 374/984) zayıf râvileri toplamayı amaçladığı *ed-Du'afâ'* adlı eserinde sika olarak tanınan bir çok kişiyi rastgele sebeplerle cerh ettiği için diğer tenkit âlimleri tarafından eleştirilmiş, hatta onu bu davranışından dolayı zayıf kabul edenler bile olmuştur. Mesela el-Bağdâdî (ö. 463/1071), Burkânî'nin (ö. 425/1034) onu zayıf saydığını haber vermektedir (bk. Hatîb, *Târîh*, II, 244). Diğer zayıf sayanlar için bk. Zehebî, *Mizân*, VI, 118; *Tezkira*, III, 967; *Siyer*, XVI, 348; *Muğnî*, II, 571.

¹⁵⁰ İbn Dakîk, *İktirâh*, s. 342-343

¹⁵¹ Sehâvî, *İ'lân*, s. 130

Bir münekkid olarak İbn Hazm'ın bu açıdan bazı eksiklikleri olduğunu söylemek mümkündür. Zira yukarıda bazı örnekleri sunulan cerh kararlarına bakıldığında onun tenkitlerinde aşırı davrandığı görülür. İbn Hazm'ın tenkitte aşırılığı bazen daha ileri noktalara gider ve tenkit ettiği şahsa karşı haksız bazı ithamlar yöneltir. Bu durumun tenkitçinin tenkit ehliyetine zarar verdiği muhakkaktır.¹⁵²

Tenkitçide aranan bir diğer şart tenkitte aceleci davranmamaktır. Zira yeterli araştırma yapmadan, üstünkörü karara varmak çoğu kez tenkitten istenen sonucu vermemektedir. Bu, aynı zamanda ilmî emanete uygun bir davranış da değildir. İslâm bilginleri böyle davranan tenkitçilerin aceleyle verdikleri kararları hoş karşılamamışlardır. Ricâl ilminde otorite kabul edilen Zehebî'nin (ö. 748/1347) bu konuda edindiği engin tecrübe neticesinde ulaştığı sonuç, ricâl hakkında fikir beyan etmenin, söz konusu şahsı iyi bir şekilde tanımadıkça ve varılan sonuçtan tam emin olmadıkça câiz görülmeyeceğidir.¹⁵³ Bir diğer otorite İbn Hacer de (ö. 852/1448) âdil ve dikkatli olmayanın cerh ve ta'dilinin kabul edilmeyeceğini söylemiştir.¹⁵⁴

İbn Hazm'ın bu şarta her zaman riayet ettiği de pek söylenemez. Zira özellikle başta bazı sahâbiler olmak üzere birçok meşhur kimseyi mechûl diyerek zayıf sayması onun yeterince araştırma yapmadan karara vardığını göstermektedir. Bilimsel

¹⁵² Ricâl kitaplarını araştırdığımızda İslâm ulemâsının, yapılan tenkitlerde üslubun iyi ayarlanması ve kelimelerin özenli kullanılması hususunda çoğunlukla hassas olduklarını müşâhede etmekteyiz. Mesela Müzenî'nin (ö. 264/878) rivâyet ettiğine göre kendisi bir keresinde bir şahıs hakkında "o kezzâbdır" demiş, bunu duyan İmâm eş-Şâfi'î (ö. 204/819) onu "Ey Ebû İbrâhim! Sözlerine elbise giydir, onları güzelleştir. 'o yalancıdır' deme, onun yerine 'onun hadîsi bir şey değildir (değer ifade etmez)' demen daha uygundur" diyerek uyarmıştır (Sehâvî, *İ'lân*, s. 125). İmâm eş-Şâfi'î'nin bu tavrı İslâm ulemâsının bu konudaki hassasiyeti hakkında bize fikir vermektedir. Aynı hassasiyeti Buhârî'de (ö. 256/870) de görüyoruz. Buhârî'nin, ricâl hakkında konuştuğu zaman "kezzâb" ve "vaddâ" tâbirlerini nâdiren kullandığı, bunların yerine "seketû 'anhu/onun hakkında sustular", "fihi nazarun/hakkında ihtilâf vardır", "terekûhu/onu terk ettiler" vb. ifadeler kullanmayı tercih ettiği bilinmektedir. Buhârî hadis râvileri hakkında "kizb" ifadesini nadiren de olsa kullandığında da, "kezzebehû fülânün/falanca onun yalancı olduğunu söylemektedir", "ramâhu fülânün bi'l-kizbi/falanca onun yalancı olduğunu iddiâ etmektedir" şeklinde sözü başkalarına nispet etmiştir (Sehâvî, *a.y.*).

¹⁵³ Zehebî, *Mizân*, V, 60

¹⁵⁴ İbn Hacer, *Şerhu Nuhbe*, s. 68

mantık açısından böyle bir tavrın müsamaha ile karşılanmasının söz konusu olmayacağı ise açıktır. Yaşadığı bölge ve içinde bulunduğu şartlar dikkate alındığında İbn Hazm'ın bazı râvileri tanımaması mazur görülebilir. Zira yaşadığı Mağrib bölgesi İslâmî ilim merkezlerine uzaktır. Ancak sahâbilerin ve bazı meşhur tâbiilerin rivâyetlerini ihtiva eden ve onları tanıtan eserlerin onun yaşadığı dönemde Mağrib'de yaygın olduğu düşünülürse bu geçerli bir mazeret olarak kabul edilemez.

Tenkitçide aranan bu iki temel şarta, aslında her ilim dalının temel şartlarından biri olan, dikkatli ve titiz olma hususunu da ilave edebiliriz. Zira tenkit işinde gerekli itinaı göstermeyip yeterince araştırma yapmamak veya araştırma yapıyorken dikkati yapılan işe toplamamak tenkitçinin hatalı kararlar vermesine sebep olur.

Yukarıda bahis konusu edilen örneklerin hepsinde İbn Hazm'ın ricâl tenkidinde dikkat ve titizliğinin eksikliği hissedilmekle birlikte, özellikle verdiği hükümler arasında çelişkilerin bulunması, onun râviler hakkındaki kararlarında yeterince titiz davranmadığı düşüncesini daha da güçlendirmektedir. Zira titizlik, yapılan araştırmanın ve verilen kararın tüm yönlerini düşünmeyi gerektirir. Daha önce verdiği kararı dikkate almadan öncekine tezat teşkil eden yeni bir karar vermesi yahut önceki düşüncesini değiştirmiş bile olsa bunu gerekçeleriyle açıklamaması İbn Hazm'ın ricâl tenkidinde kimi zaman yeterince titiz olmadığını gösterir nitelikte bir tutum olarak değerlendirilebilir. İbn Hazm'ın kararları arasındaki tutarsızlık aynı zamanda onu mutaassıp bir kimse konumuna düşürmektedir. Zira onun birbiriyle çelişki arz eden kararlarına bakıldığında, râviye zayıf diyerek reddettiği hadisin kendi görüşüne aykırı olduğu, buna mukabil aynı zayıf râvinin nakletmesine rağmen sahih kabul ettiği hadisin ise kendi görüşünü desteklediği görülmektedir. Bu durum onun ricâl tenkidi kararlarında râvilerin rivâyet ettiği hadislerin kendi görüşüyle uyumlu olup olmamasının etkili olduğu şüphesini uyandırmaktadır. Böyle bir tutumun tenkitçinin tenkit ehliyetine zarar vereceği şüphesizdir.

Söz konusu temel şartları yeterince taşımadığı anlaşılan İbn Hazm'ın, tenkitte aşırı tutum sergileyen yani müteşeddid bir tenkitçi olduğu sonucuna varmak mümkündür. Bunun yanı sıra kararları arasında tutarsızlık bulunması ve "mechûl" hükmünü çok kolay vermesi onun tenkitlerinde fazla dikkatli olmadığı, aceleci kararlar verdiği ve ortaya koyduğu kararların sonucunu fazla önemsemediği intibasını uyandırmaktadır. Bu yönüyle de özellikle verdiği cerh kararları açısından mütesâhil bir tenkitçi sayılabilir.

Cerh ve ta'dilin son derece hassas ölçüleri bünyesinde barındıran bir metot olduğunda şüphe yoktur. Bu nedenle tenkitçinin, râviler hakkında araştırma yaparken ve karar aşamasında gerekli

dikkat ve hassasiyeti göstermesi, ölçülü ve dengeli kararlar verebilmesi için şarttır.¹⁵⁵ Cerh ve ta'dil mütehasısları tenkitte aşırı giden münekkitlerin değerlendirmelerini iyice araştırmadan kabul etmemek gerektiğini söylerler. Böyle şahısların tevsik ve ta'dilleri hiç tereddütsüz kabul edilirken, cerhleri ancak başkalarının değerlendirmesiyle aynı olursa kabul edilir. Cerhte yalnız kaldıklarında yahut diğer münekkitlere muhalif olduklarında değerlendirmelerine itibar edilmez. Birçok ricâl eseri kaleme alarak cerh ve ta'dil ilmine büyük katkıları olan Zehebî bu konudaki ölçüyü şu sözleriyle açıklamıştır: “Müteşeddîd (tenkitte aşırı giden) tenkitçiler râviyi iki veya üç hatasından dolayı ayıplarlar. Bunlar bir şahsı tevsik ettikleri vakit sözlerine sımsıkı sarılırlar. Birisini “zayıf” saydıklarında ise, başkalarının o şahsı taz'îf edip etmediklerini kontrol et. Eğer onlarla aynı şeyi söylemişse ve söz konusu şahsı ihtisas sahibi tenkitçilerden hiç birisi tevsik etmemişse, o râvi zayıftır. Eğer tevsik eden varsa, o zaman, ‘sebebi beyân edilmeyen cerh kabul edilmez’ kuralına göre amel et. Yani, mesela, İbn Ma'în'in (ö. 233/847), za'f sebebini açıklamadığı halde, bir kimse hakkında zayıftır demesi o kimsenin reddedilmesi için yeterli değildir. Çünkü ondan sonra bir başkası gelip o şahsı tevsik edebilmektedir”.¹⁵⁶

İbn Hazm'ın aşırılığı, cüretkârlığı ve aceleciliği yüzünden kimi zaman düştüğü hatalara karşı İslâm ulemasının tepkisiz kalmaması ve yanlışları ortaya koyarak doğru hareket tarzı hakkında fikir beyan etmeleri, onların bu tür durumlarda dikkatli davrandıklarını göstermektedir. Ayrıca diğer hatalı kararlarda olduğu gibi, bunları da kabul etmemeleri, niçin kabul etmediklerine dair diğer bilginlerin, üzerinde konuşulan şahıs hakkındaki değerlendirmelerine müracaat ederek deliller ortaya koymaları, karşılaşılan teâruzun giderilmesine çözüm sunmuştur. Bu çözümlerden ayrıca İslâm ulemasının özellikle ricâl tenkidi hususunda hassas olunması, ihtiyatın elden bırakılmaması, rasgele karar vermekten sakınılması gerektiği

¹⁵⁵ Zehebî, *Zikru men yu'temedü kavluhü fi'l-cerh ve't-ta'dil* adlı eserinde münekkidleri, tenkitteki dikkat ve titizliklerine göre üç ana grupta incelemiştir (s. 171-172). Bunlardan ikisi tenkidinde katılıkta yahut müsamahada ölçüyü kaçırarak (müteşeddîd ve mütesâhiller), üçüncüsü ise ifrat ve tefrite kaçmadan tenkitte olması gereken ölçüyü tutturabilenlerdir. Bunlar da *mu'tedil* diye adlandırılmaktadır. Tenkitçide asıl aranan özellik bu olmakla birlikte herkesin bunu başaramadığı bilinmektedir. Mu'tedillerin de zaman zaman ölçüyü kaçırarak aşırı tenkitlerde bulunduğu olmuştur. Ancak bu aşırılıkların itidâl üzere verdiği kararlara nazaran az sayıda olması, o şahsın mütedil sayılmasına engel değildir. Yine bunun gibi müteşeddîd ve mütesâhillerin de son derece ölçülü ve dengeli kararları vardır. Ancak genel eğilimleri onların bu kategorilerde değerlendirilmelerini gerekli kılmaktadır.

¹⁵⁶ Zehebî, *a.g.e.*, s. 171-172

hususunda elden geldiğince titiz davrandıkları anlaşılmaktadır. Böylece ihtiyatlı davranarak ve bir şahıs hakkında verilen kararları tartışmak suretiyle en doğru karara ulaşmanın mümkün olacağı kanaatini taşımaktadırlar.

Sonuç

Hadis hâfızı ve fıkıh ilminde ehl-i hadisin temsilcilerinden biri kabul edilen İbn Hazm İslâmî ilimlerle alakalı araştırmalarında hadise özel bir önem vermiştir. Özellikle *el-Muhallâ'da* fikhî görüşlerinin büyük çoğunluğunu hadislere dayandırmıştır. Kullandığı hadislerin sıhhatlerini ve delil değerlerini belirlemek için klasik hadis usulü kaidelerini kullanmayı öngörmüştür. Buna göre delil değeri açısından bir hadisi değerlendirirken önce onun senedinin yapısını ve seneddeki râvilerin güvenilirliklerini tartışmış, daha sonra gerekirse metin tenkidi yaparak söz konusu hadisi ya sahih kabul ederek delil olarak kullanmış ya da zayıf olduğuna hükmederek değerlendirme dışı tutmuştur. Râvilerin güvenilirliklerini belirlerken cerh ve ta'dil kriterlerini uygulamayı temel alan İbn Hazm, geçmiş tenkitçilerin râviler hakkındaki görüşlerinden istifade etmiştir.

İbn Hazm'ın hadislerin sıhhatlerini belirlemek amacıyla izlemeği düşündüğü yol, teoride hadis bilginlerinin metotlarıyla büyük ölçüde uygunluk arz etmesine rağmen bu düşüncesini pratiğe yansıtmakta fazla başarılı olamadığı görülmektedir. Özellikle râviler hakkında verdiği hükümlerde bazı hatalara düştüğü müşahede edilmektedir. Bu hataların genellikle râviler hakkında verdiği cerh hükümlerinde olduğu görülür. Ta'dilde ise çoğunlukla isabetli kararlar vermiştir.

İbn Hazm'ın hatalı cerh ve ta'dil hükümleri incelendiğinde, bunların onun cerhte aşırılığından kaynaklandığı müşahede edilir. Bu yönüyle onu müteşeddid tenkitçiler arasında sayan ilim adamlarının haklı olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra râviler hakkındaki kararlarında yeterince titiz davranmaması İbn Hazm'ın aynı zamanda cerhte mütesâhil bir tenkitçi sayılmasını gerekli kılmaktadır. Her iki eğilimin de tenkitçinin tenkit ehliyetine zarar vereceği şüphesizdir. Zira bir nevi hâkim konumunda olan tenkitçiden beklenen, karar aşamasında duygusallıktan uzak kalması, ölçülü ve dengeli olmaya çalışması, gerekli dikkat, titizlik ve hassasiyeti göstermesidir.

Bu nedenle İbn Hazm'ın cerh kararlarını iyice araştırmadan kabul etmemek hatalara düşmemek açısından önemlidir. Onun bir râvi hakkında verdiği cerh kararı diğer tenkitçilerin değerlendirmeleriyle karşılaştırılmalı, aynı olursa kabul edilmeli, muhalif

olduğunda itibar dışı tutulmalıdır. İbn Hazm'ın tevsik ve ta'dillerini kabul etmekte ise herhangi bir sakınca görünmemektedir.

Bibliyografya

- Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, I-VI, Çağrı Yay. İstanbul 1982.
- Başaran, Selman, *İbn Hazm ve Hadisteki Metodu*, Ankara Ün. İlahiyat Fakültesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1977.
- , “*Tirmizî ve İbn Mâce'yi İbn Hazm'ın Mechûl Olarak Vasıflandırması*”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 2, sayı: 2, yıl: 1987, s. 19-25.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdulkadir Atâ), I-X, Mektebetü Dâri'l-Bâz, Mekke 1414/1994.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl, *el-Câmi'u's-sahîh*, I-VIII, el-Mektebetü'l-İslâmî, İstanbul 1979.
- , *Kitâbu't-Târîhi'l-kebir*, I-IX, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Haydarâbad 1943.
- , *el-Edebü'l-müfred*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1409/1989.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân, *Sünenü'd-Dârimî*, (thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ), I-II, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1412/1991.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, I-V, Çağrı Yay., İstanbul 1981
- Ebû Suaylik, Muhammed Abdullah, *el-İmâm İbn Hazm ez-Zâhirî*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1415/1995
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Neysâbüri, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, (thk. Mustafa Abdulkadir Atâ), I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990.
- Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I-XIV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- İbn Abdilber, Ebu Ömer Yûsuf b. Abdilber en-Nemerî el-Endelûsî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, (thk. Alî Muhammed el-Bicâvî), I-IV, Dâru'l-Cil, Beyrut 1412/1992.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. 'Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du'afâi'rricâl*, (thk. Yahya Muhtar Gazâvî), I-VIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1409/1988.

- İbn Dakîk, Ebu'l-Feth Muhammed b. Ali b. Dakîk el-îd, *el-İktirâh fî beyâni'l-istilâh vemâ udîfe ilâ zâlike mine'l-ehâdîsi'l-ma'dûdeti fî's-sihâh*, (thk. 'Amir Hasen Sabrî), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1417/1996
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtîm er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1371/1952-1373/1953.
- , *İlelü'l-hadîs*, (thk. Muhibbüddîn el-Hatîb), I-II, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1405/1985.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-sârî Mukaddimetü Fethi'l-bârî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (thk. Muhibbüddîn el-Hatîb), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts.
- , *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, (thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), I-VIII, Dâru'l-Cil, Beyrut 1412/1992.
- , *el-Kavlu'l-müsedded fi'z-zebbi 'ani'l-Müsnedi li'l-İmâm Ahmed*, Dâru Âlemi'l-kütüb, Beyrut 1404/1984.
- , *Lisânü'l-Mizân*, I-VIII, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, Beyrut 1406/1986.
- , *Şerhu'n-Nuhbe-Nüzhetü'n-nazar fî tavdihi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, (thk. Nûruddîn 'İtr), Matba'atu's-Sabâh, Dimaşk 1413/1992.
- , *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XIV, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1404/1984
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm el-Endelûsî ez-Zâhiri, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, I-VIII, Matba'atü's-Sa'âde, Mısır 1345-1347.
- , *el-Muhallâ*, I-XI, Dâru'l-Âfâkı'l-cedide, Beyrut ts.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Kitâbu's-Sikât*, (thk. Es-Seyyid Şerefüddîn Ahmed), I-IX, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1395/1975.
- , *el-Mecruhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâ ve'l-metrûkîn*, (thk. Mahmûd İbrahim Zâyed), I-III, Dâru'l-Va'y, Halep 1369.
- , *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1959.
- İbn Sa'd, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Basrî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I-IX, Dâru Sâdır, Beyrut ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali el-Kureşî, *el-İlelü'l-mütenâhiye fî'l-ehâdîsi'l-vâhiye*, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1403/1983.

- İclî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdullah, *Ma'rifetü's-sikât*, (thk. Abdülalim Abdülazim el-Bestevî), I-II, Mektebetü'd-Dâr, Medine 1405/1985.
- Leknevî Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdülhayy, *er-Raf'u ve't-tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dil*, (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1407/1987.
- Karahan, Abdullah, *Hadis Ravilerinin Güvenilirliği-Tespiti, İmkânı, Hadisin Sıhhatine Etkisi*, Sır Yay., İstanbul 2005.
- Mizzî, Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. 'Abdirrahmân, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, (thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf), I-XXXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1413/1992.
- Nesâî, Ebû 'Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb, *ed-Duaqâfâ' ve'l-metrûkîn*, (thk. Mahmud İbrahim Zâyed), Dâru'l-Va'y, Halep 1369.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *Şerhu Sahîhi Müslim*, I-XVIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- , *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugât*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, (thk. Muhammed Fuâd 'Abdülbâkî), I-V, Dâru İhyâi'l-kütübi'l-'Arabiyye, Kâhire 1374/1955
- Sehâvî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Abdirrahmân, *Fethu'l-muğîs şerhu Elfıyyeti'l-hadîs li'l-'Irâkî*, I-III, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1403/1983.
- , *el-İ'lân bi't-tevbih limen zemme bi't-târîh*, (thk. Franz Rosenthal), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Sübki, Tâcüddîn 'Abdüvehhâb b. 'Alî, *Tabakâtü's-Şâfi'ıyyeti'l-kübrâ*, (thk. Mahmûd Muhammed et-Tenûhî), I-X, Matba'atu'İsâ el-Bâbî el-Halebî, Kâhire 1383/1964
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-evsat*, (thk. Târik b. İvazullâh-Abdülmuhsin b. İbrahim), I-X, Dâru'l-Haremeyn, Kahire 1415.
- , *el-Mu'cemu'l-kebir*, (thk. Hamdi b. Abdülmecîd es-Selefi), I-XXV, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-hikem, Mevsil 1404/1983.
- , *el-Mu'cemu's-sağîr*, (thk. Muhammed Şekûr Mahmûd), I-II, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1405/1985.
- Tâhir el-Cezâirî, Tâhir b. Sâlih el-Cezâirî ed-Dımeşki, *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), I-II, Mektebü'l-matbü'âti'l-İslâmiyye, Beyrut 1416/1995.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *el-Câmi'u's-sahîh*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd 'Abdülbâkî, Yûsuf

- Kemâl el-Hût), I-V, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1408/1987.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ömer, *ed-Du'afâu'l-kebir*, (thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî), I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1414/1984.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Mizânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- , *el-Muğni fî'd-du'afâ'*, (thk. Nuruddîn İtr), I-II, Dâru'l-Ma'ârif, Halep 1971.
- , *er-Ruvâtu's-sikâtu'l-mutekellemu fihim bimâ lâ yûcibu'r-redde*, (thk. Muhammed İbrahim el-Mevsîlî), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1992.
- , *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I-XXIII, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1405/1985
- , *Tezkiretü'l-huffâz*, (thk. Hamdi Abdülmecîd İsmail es-Selefi), I-IV, Dâru's-Sumey'î, Riyad 1415/1994.
- , *Zikru men yu'temedü kavluhû fî'l-cerh ve't-ta'dîl*, (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), (*Erba'u resâil fî 'ulûmi'l-hadîs içinde*), Mektebü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, Beyrut 1419/1999.